

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

**AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ – UNEC
MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ**

Əlyazma hüququnda

Həmzəzadə Müstəcəb Arzu oğlu

(MAGİSTRANTIN A.S.A)

**“Azərbaycanda gənclərin məşğulluğunun təmin edilməsi problemləri”
mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı – 060404 İqtisadiyyat
İxtisaslaşma - Əməyin iqtisadiyyatı

Elmi rəhbər:

Dos. İ. E. İsmayılov

Kafedra müdiri:

Prof. i.ed. T. Ə. Quliyev

BAKI - 2018

MÜNDƏRİCAT

Giriş.....

I FƏSİL. Azərbaycan Respublikasında milli məşğulluq strategiyasının elmi-nəzəri əsasları

1.1. Məşğulluğun mahiyyəti və növləri, məşğulluq göstəriciləri.....

1.2. Əmək bazarı bir sosial-iqtisadi kateqoriya kimi və onun məşğulluqla qarşılıqlı əlaqəsi.....

1.3. Azərbaycan Respublikasında milli məşğulluq strategiyasının həyata keçirilməsi istiqamətləri və hüquqi-normativ bazasının təhlili.....

II FƏSİL. Azərbaycan Respublikasında gənclərin məşğulluğu sahəsində mövcud vəziyyət və problemləri

2.1. Azərbaycan Respublikasında gənclərin məşğulluğu və əmək bazarı sahəsində mövcud vəziyyətin təhlili və qiymətləndirilməsi.....

2.2. Respublikada gənclərin məşğulluğun təmin edilməsi ilə bağlı problemlər..

2.3. Azərbaycan Respublikasında gənclərin məşğulluğunun təmin edilməsində təhsilin və peşə-ixtisas hazırlığının əhəmiyyəti.....

III FƏSİL. Azərbaycanda məşğulluq strategiyasının təkmilləşdirilməsi yolları və gənclərin iş yerlərilə təminatının proqnozlaşdırılması

3.1. Azərbaycanda gənclərin məşğulluğunun təmin olunması üçün əmək bazarında tələb və təklif arasında tarazlığın təmin edilməsi istiqamətləri.....

3.2. Məşğulluq sahəsində milli informasiya sisteminin yaradılmasının əhəmiyyəti və gənclərin əmək bazarına çıxışının asanlaşdırılması istiqamətləri

3.3. Gənclərin gələcək məşğulluğunun proqnozlaşdırılması və yeni iş yerlərilə təmin edilməsi perspektivləri.....

Nəticə və təkliflər.....

İstifadə olunan ədəbiyyatlar

Giriş

Mövzunun aktuallığı. Müasir dövrdə ölkələr öz əhalisinin, o cümlədən gənclərin tam məşğulluğun təmin etməyə çalışır. Çünki insan resurslarından səmərəli istifadə ölkənin iqtisadi inkişafında başlıca rol oynayır. Eyni zamanda iş görmək vətəndaşlara daha çox gəlir qazanmaq imkanı verərək, onların rifahını yüksəltməkdə mühüm rol oynayır. O səbəbdən də dövlətlər tam məşğulluğun təmin olunmasına ciddi önəm verir.

Yeni iqtisadi münasibətlərə keçidlə bağlı Azərbaycanda əhalinin işlə təminatı ilə əlaqədar müəyyən çətinliklər yaranmış, gənclərin məşğulluğunun təmin olunmasını çətinləşdirmişdir. Bu da gənclərin ölkəni tərk etməsinə, iş üçün Rusiya və digər xarici dövlətlərə köçməsinə səbəb olurdu. Problemin aradan qaldırılması üçün Azərbaycan hökuməti tərəfindən 2000-ci ildən başlayaraq dövlət proqramları həyata keçirməyə, məşğulluğun təmin edilməsi istiqamətində ciddi addımlar atılmağa başladı. Ancaq ölkədə gənc əmək ehtiyatlarının sürətlə artması bu sahədə daha geniş miqyaslı tədbirlərin həyata keçirilməsini tələb edir.

Belə ki, Statistika Komitəsinin məlumatına görə, Azərbaycanda gənclər əhalinin təxminən 28 %-dən bir qədər artığını təşkil edir. Ölkədə gənc nəslin sayı 2 milyon 574 min nəfər olub. Yəni, 6 milyon 350 min nəfər əmək ehtiyatının təxminən 41 faizini gənclərdi. Buna görə də, gənclərin məşğulluğu ilə bağlı problemlərin həlli üçün ölkədə qəbul olunan proqram və konsepsiyalarda, eləcə də Yol Xəritələri adlanan sənədlərdə, həmçinin Gənclərinin İnkişaf Strategiyası çərçəvəsində bir sıra işlərin yerinə yetrilməsi nəzərdə tutulur. Bu işlərin səmərəli həyata keçirilməsi, gənc əmək ehtiyatlarının işə cəlb edilməsini artıran, onların işsizliyinə səbəb olan halların azalmasına şərait yaradan problemlərin geniş şəkildə araşdırılması çox vacib xarakter daşıyan məsələlərdəndir. Ölkə əhalisinin, o cümlədən gənc işçi qüvvəsinin işsizlik probleminin kömək etmək, onların əmək bazarının tələblərinə uyğun hazırlanması yollarının araşdırılması da hazırda Azərbaycan üçün aktual problemlərdən biri olaraq qalır. Bu baxımından dissertasiya işinin mövzusu aktual problemə həsr olunub

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Dissertasiya işində qarşıya qoyulan məqsəd Azərbaycan Respublikasında gənclərin məşğulluğu ilə bağlı problemlər öyrənmək, bu problemlərin həlli ilə bağlı hansı çətinliklərin olduğunu təhlil etmək, onların aradan qaldırılmasına kömək edəcək təkliflər irəli sürməkdir. Eyni zamanda ölkənin əmək bazarındakı mövcud vəziyyəti qiymətləndirilmək, gələcək inkişaf meyillərini proqnozlaşdırmaqla gənclərin peşə hazırlığının bu tələblərə bə dərəcədə uyğun həyata keçirildiyini tədqiq etməkdir.

Müasir dövrdə iqtisadi inkişafın təmin olunmasında gənc işçi qüvvəsindən səmərəli istifadə mühüm yer tutur. Ona görə də gənclərin məşğulluq problemlərinin düzgün müəyənləşdirilməsi və onların həll olunması çox mühüm hesab olunur. Bu mövzu ətrafında müzakirələr günümüzdə daim aktuallığını qorumaqdadır. Ona görə də, tədqiqat işində qarşıya qoyulmuş məqsədə müvafiq olaraq aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsi zəruri hesab edilmişdir:

- Əmək bazarı bir sosial-iqtisadi kateqoriya kimi və onun məşğulluqla qarşılıqlı əlaqəsini müəyyən etmək;
- Azərbaycan Respublikasında milli məşğulluq strategiyasının həyata keçirilməsi istiqamətlərini və hüquqi-normativ bazasını təhlil etmək;
- Azərbaycan Respublikasında gənclərin məşğulluğu və əmək bazarı sahəsində mövcud vəziyyətin müqayisəli təhlil etmək;
- Statistik məlumatlar əsasında Azərbaycanın əmək bazarındakı mövcud vəziyyəti qiymətləndirmək;
- Respublikada gənclərin məşğulluğunun təmin edilməsi ilə bağlı problemləri öyrənmək.
- Azərbaycan Respublikasında gənclərin məşğulluğunun təmin edilməsində təhsilin və peşə-ixtisas hazırlığının əhəmiyyətini araşdırmaq;
- Azərbaycanda gənclərin məşğulluğunun təmin olunması üçün əmək bazarında tələb və təklif arasında tarazlığın təmin edilməsi istiqamətlərini təyin etmək;
- Məşğulluq sahəsində milli informasiya sisteminin yaradılmasının əhəmiyyətini qiymətləndirmək;
- Gənclərin əmək bazarına çıxışının asanlaşdırılması istiqamətlərini öyrənmək;

-Gənclərin gələcək məşgullüğünün proqnozlaşdırılması və yeni iş yerlərlə təmin edilməsi perspektivlərini öyrənmək;

Tədqiqatın predmeti və obyektı. Tədqiqatın predmeti Azərbaycan Respublikasında gənclərin məşgulluğu və əmək bazarı ilə bağlı göstəricilərdir. Tədqiqatın obyektı isə Azərbaycan Respublikasında gənclərin səmərəli məşgullüğünün təmin olunmasını, onların əmək bazarının tələblərinə uyğun hazırlanmasını təmin edilməsilə bağlı müxtəlif aspektləridir.

Tədqiqatın nəzəri və metodoloji əsası. Tədqiqatın nəzəri və metodoloji əsasını məşgulluqla, əmək bazarının tənzimlənməsi, gənclərin peşə hazırlığının əmək bazarının tələblərinə uyğun həyata keçirilməsilə bağlı, həmçinin gənc işçi qüvvəsinin bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi, onların potensialından səmərəli istifadə ilə əlaqədar olan ölkə və xarici ölkə alimlərinin əsərləri təşkil edir. Həmçinin tədqiqatın nəzəri və metodoloji əsasını ölkədə məşgulluq problemlərin həlli və gənclərlə bağlı Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərman və sərəncamları, Milli Məclisin qəbul etdiyi bir sıra qanunlar, Nazirlər Kabinmetinin qərarları, gənclərin məşgulluğu problemlərin həllinə dair Dövlət Proqramları, gənclərin məşgulluğu ilə mövcud vəziyyəti və dəyişiklikləri əks etdirən statistik göstəricilər, inkişaf etmiş ölkələrdə gənclərin məşgulluğun təmin edilməsi istiqamətində tədbirlər və sair təşkil edir.

Tədqiqat prosesində statistik təhlilin müxtəlif metodlarından, o cümlədən müqayisəli təhlil, məntiq, tarixi yanaşma, sistemli yanaşma, sorğu, sintez üsullarından, nisbi və orta kəmiyyətlər, korrelyasiya - reqressiya metodlarından və başqa metodlardan istifadə olunub

Tədqiqatın informasiya bazası: Dissertasiya işinin informasiya bazasını Prezidentin qəbul etdiyi fərman və sərəncamlar, Milli Məclisin qəbul etdiyi qanun və digər normativ aktların, hökumət və dövlət orqanlarının, o cümlədən Statistika Komitəsinin, İqtisadiyyat Nazirliyinin müvafiq statistik məlumatlarından, hesabatlarından, Azərbaycan Respublikasının 2010-2020-ci illərdə əldə edilən və nəzərdə tutulan göstəricilərindən, eləcə də iqtisadçı alimlərin əsərlərindən, elmi

məqalələrindən, həmçinin ixtisaslaşmış aparıcı elmi-tədqiqat mərkəzlərinin müvafiq materiallarından istifadə edilmişdir

Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin illik məcmuələri, rəsmi internet saytları, dövrü mətbuatın məlumatları və. s. təşkil etmişdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Dissertasiyanın elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

-məşğulluğun təmin edilməsi sahəsində müxtəlif dövrlərdə formalaşmış nəzəri müddəalar ümumiləşdirilmişdir;

-əmək bazarının bütün tələblərini ödəyən gənclərin məşğulluğunun təmin olunmasında və gənc işçi qüvvəsinin kəfiyyətinin yüksəldilməsində insan inkişafına kapital qoyuluşunun artırılmasının, peşə təhsilini rolu və əhəmiyyəti təhlil olunmuşdur;

-gənclərin məşğulluğunu meyarları, göstəriciləri dəqiqləşdirilmiş və təkmilləşdirilmişdir;

-sahibkarlıqla məşğul olan gənclərə dəstəyin verilməsinin məşğulluğa təsiri araşdırılmışdır;

- iqtisadiyyatda mövcud və elmi-texniki tərəqinin inkişaf tələblərinə uyğun olan iş yerlərinin saxlanılmasının, kəfiyyətsiz və ya səmərəsiz iş yerlərinin əvəzinə iqtisadi fəaliyyətin yeni formalarına adekvat iş yerlərin yaradılmasının gənclərin məşğuluna təsiri qiymətləndirilmişdir;

-əmək qabiliyyətindən qismən məhrum olan gənclər üçün əlverişli iş yerlərinin yaradılmasının əhəmiyyəti tədqiq edilmişdir;

- Gənclərin əmək bazarına daha asan çıxışının təmin olunmasında Milli İnformasiya Sisteminin(MİS) rolu tədqiq olunmuşdur;

-gənclərin məşğulluğun təmin olunması üçün reallaşdırılacaq dövlət proqramlarının gözlənilən təsirləri öyrənilmişdir.

İşin praktiki əhəmiyyəti. Dissertasiya işində əldə edilən nəzəri, metodiki və praktiki nəticələrin gənclərin məşğulluğunun təmin edilməsi həyata keçirilən proqramların təkmilləşdirilməsində, əmək bazarında gənclərlə bağlı vəziyyətin

statistik təhlilinin aparılmasında, həmçinin ölkədə gənclərin məşğulluğunun beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılmasında əhəmiyyəti ola bilər.

Elmi işinin həcmi və strukturu Dissertasiya giriş, 3 fəsil, 9 paragraf, nəticə və təkliflər, 16-sı internet resursu olmaqla, 53 adda istifadə olunan ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. İşdə 1 sxem, 12 cədvəl verilmişdir. Dissertasiya 78 səhifədən ibarət kompyuter mətni həcmindədir.

Birinci fəsildə Azərbaycan Respublikasında milli məşğulluq strategiyasının elmi-nəzəri əsasları araşdırılmışdır. Məşğulluğun mahiyyəti və növləri, məşğulluq göstəriciləri görkəmli alimlərin elmi əsərləri əsasında təhlil edilmiş, əmək bazarı bir sosial-iqtisadi kateqoriya kimi və onun məşğulluqla qarşılıqlı əlaqəsi araşdırılmışdır.

Həmçinin Azərbaycan Respublikasında milli məşğulluq strategiyasının həyata keçirilməsi istiqamətləri və hüquqi-normativ bazasının təhlili həyata keçirilmişdir. Məşğulluğa mənfi təsir göstərən amillər, səmərəli məşğulluğunun təmin edilməsinə yönəldilmiş dövlət siyasətinin əsas istiqamətləri tədqiq olunmuşdur.

İkinci fəsildə isə Azərbaycan Respublikasında gənclərin məşğulluğu sahəsində mövcud vəziyyət və problemləri öyrənilib. Bu məqsədlə Azərbaycan Respublikasında gənclərin məşğulluğu və əmək bazarı sahəsində mövcud vəziyyətin təhlili və qiymətləndirilməsi həyata keçirilib. Eyni zamanda müasir dövrdə respublikada gənclərin məşğulluğunun təmin edilməsi ilə bağlı problemlər öyrənilib. Bu zaman statistik göctəricilərdən, soxsaylı cədvəllərdən istifadə olunub. Bundan əlavə üçüncü fəsildə Azərbaycan Respublikasında gənclərin məşğulluğunun təmin edilməsində təhsilin və peşə-ixtisas hazırlığının əhəmiyyəti də araşdırılmışdır.

Üçüncü fəsil isə Azərbaycanda məşğulluq strategiyasının təkmilləşdirilməsi yolları və gənclərin iş yerlərilə təminatının proqnozlaşdırılmasına həsr olunub. Bununla əlaqədar olaraq Azərbaycanda gənclərin məşğulluğunun təmin olunması üçün əmək bazarında tələb və təklif arasında tarazlığın təmin edilməsi istiqamətləri təhlil edilmişdir. Eyni zamanda məşğulluq sahəsində milli informasiya sisteminin yaradılmasının əhəmiyyəti və gənclərin əmək bazarına çıxışının asanlaşdırılması

istişamətłəri araşdırılmıřdır. Gənclərin gələcək məsgulluğunun proqnozlaşdırılması istişamətłəri göstərilmiřdir. Tədqiqat işində yeni iş yerlərilə təmin edilməsi perspektivlərinə dair fikirlər irəli sürülmüşdür. Həmçinin məşğulluğun səviyyəsinin keyfiyyətə təkmilləşdirilməsi yolları göstərilmiřdir. İşin sonunda tədqiqatdan irəli gələn nəticə və təkliflər hazırlanmıřdır.

I FƏSİL. Azərbaycan Respublikasında milli məşğulluq strategiyasının elmi-nəzəri əsasları

1.1. Məşğulluğun mahiyyəti və növləri, məşğulluq göstəriciləri

Professor T.Ə. Quliyevin fikrincə, məşğulluq sosial-iqtisadi kateqoriya olmaqla insanın mövcud olmasının təbii şərtidir və hər bir fərd üçün gəlir mənbəyi, iş yerinin olmasıdır (14. səh175). “Məşğulluq haqında” Azərbaycan Respublikasının qanunda isə məşğulluğa belə bir hüquqi tərif verilmişdir: “Məşğulluq - vətəndaşların Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinə zidd olmayan və bir qayda olaraq onlara qazanc gətirən hər hansı fəaliyyətidir.” (2.səh.1.).

Müasir dövrdə hər bir dövlətin iqtisadi və sosial siyasətinin ən mühüm məqsədlərindən biri tam məşğulluğun təmin olunmasıdır. Çünki insan resurslarından səmərəli istifadə ölkənin iqtisadi inkişafında başlıca rol oynayır. Eyni zamanda məşğulluq ölkə əhalisinin həyat fəaliyyətinin və maddi rifahının əsasını təşkil edir. Buna görə də hər bir dövlət tam məşğulluğun təmin olunmasına ciddi önəm verir. Azərbaycan Respublikası «Məşğulluq haqqında» Qanunun «Əhalinin məşğulluğu sahəsində dövlət siyasəti» adlanan 5-ci maddəsində deyilir: "Dövlət vətəndaşların dolğun, məhsuldar və sərbəst seçilmiş məşğulluq hüququnun həyata keçirilməsinə yardım siyasəti yeridilməsini təmin edir"(2.səh.2.).

SSRİ-nin dağılması, Azərbaycanın azad bir dövlət qurmasından sonra dövlətimizin yeni iqtisadi münasibətlərə keçməsi ölkəmizdə əhalinin işlə təminatı ilə əlaqədar müəyyən çətinliklər yaranmış, gənclərin məşğulluğunun təmin olunmasını çətinliklər meydana çıxarmışdır.

Buna görə də Azərbaycan dövləti tərəfindən 90-cı illərin sonlarından etibarən əhalinin məşğulluğunu tam şəkildə təmin etmək üçün konsepsiyalar, proqramlar reallaşdırmağa başlandı. İlk olaraq 2001-ci ildə “Məşğulluq haqqında” qanunun qəbul edilməsi həyata keçirildi. Bundan sonra Məşğulluq Strategiyası (2006 – 2015-ci illər üzrə), Məşğulluq Siyasətinin reallaşdırılması ilə bağlı Dövlət

Proqramı (2007 – 2010-cı illər üzrə), həmçinin Məşğulluq Strategiyasının həyata keçirilməsi üzrə Dövlət Proqramı (2011 – 2015-ci illər üzrə) qəbul edildi. 2016-cı ildə isə bu sənədlərə məşğulluğun təmin olunmasında böyük rol oynayacaq müxtəlif sahələr üzrə Strateji yol xəritələri də əlavə olundu.

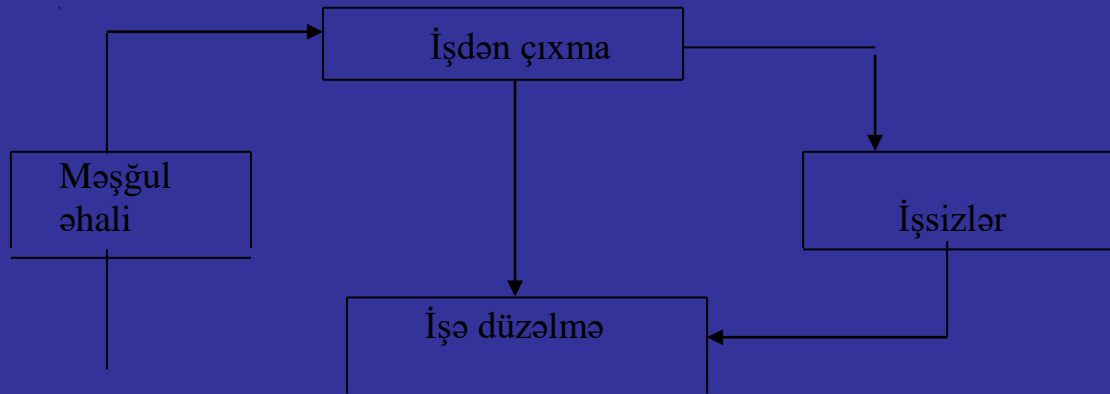
Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonrakı illər ərzində yaradılan bu hüquqi-normativ baza əmək bazarının formalaşması, əmək münasibətlərinin təkmilləşdirilməsi, əməyin mühafizəsinə yönələn tədbirlərin həyata keçirilməsi, sosial təminatın yaxşılaşdırılması, əhalinin sağlamlığının qorunması və digər sahələri əhatə edir. Bu proqramların həyata keçirilməsi nəticəsində əhalinin məşğulluğu, işsizliyin aradın qaldırılması, əhalinin sağlamlığının qorunması, zəruri “qida zənbilinə” uyğun olan minimum əmək haqqı ilə təmin olunması, sahibkar - işçi arasında əmək münasibətlərini tənzimləməsi və sair sahələrdə xeyli irəliləyişlər vardır. Bu proqramların həyata keçirilməsi sahəsində məşğul əhalini sayı artmışdır. Belə ki, statistik məlumatların təhlili göstərir ki, iqtisadi fəal əhalinin ölkənin əmək ehtyatlarına nisbəti 2013-cü ildəki 70%-dən 2017-ci ildə 76%-ə yüksəlməsi təmin edilmişdir.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində əhalinin həyat səviyyəsi ilə bağlı bütün sosial-iqtisadi problemlərin həllinə iqtisadi artım bilavasitə təsir göstərir. Bu problemlərin sırasında əmək münasibətləri, məşğulluq, işçi qüvvəsinin səmərəli istifadəsi, əhalinin sosial təlabatlarının ödənilməsi, işçilərin gəlirlərinin artırılması və s. məsələlərini qeyd etmək olar. Sosial yönümlü bazar iqtisadiyyatının formalaşmasında güclü idarəetmə, dövlət tənzimlənməsi, əmək bazarında fəal siyasət böyük rol oynayır.

Məşğulluq məsələlərinə həsr edilmiş əksər əsərlərin müəllifləri haqlı olaraq, işsizlik məsələsinə xüsusi diqqət yetirirlər. Çünki işsizlik əmək bazarının ən mühüm elementlərindən biri hesab olunur. Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, işsizliyə səbəb də əsasən məşğulluğun təmin edilməməsidir. Professor T. Ə. Quliyev “Məşğulluq haqqında” qanuna əsalanaraq, işi və qazancı olmayan hər bir şəxsin işsiz statusu ala biləcəyini, bu məqsədlə lazımı sənədlərlə qeydiyyat

orqanlarına müraciət etməli olduğunı bildirir (14. 191). Əmək bazarında işçi qüvvəsinin hərəkət sxemi aşağıdakı şəkildə təsvir edilmişdir.

İstər məşğul əhali, istərsə də işsizlər arasında o vaxta qədər işləməmiş gənclər də olur. Bununla belə əksər hallarda işsizlərə əvvəllər müəyyən fəaliyyətlə məşğul olan, sonra işsiz qalanlar aid olunur.

Sovet hakimiyyəti illərində Azərbaycanda belə hesab edirdilər ki, geniş təkrar istehsal, ölkənin sürətli və böhransız inkişafı əmək qabiliyyətli bütün əhəlinin tam məşğulluğu üçün imkan yaradacaqdır. Bunun nəticəsində işsizliyin tam aradan qaldırılacağı düşünülürdü. (24.səh.6.).

Bazar iqtisadiyyatına keçidin başlanması və işsizliyin sürətlə artması ilə əlaqədar, məşğulluq problemi birinci dərəcəli problemə çevrilmişdir və tədqiqatçılar, praktikerlər və siyasətçilər bu problemə get-gedə daha çox diqqət yetirməli olurlar.

Məşğul əhali əsasən 3 qrupda təsnifləşdirilir Bunlardan birincisi və ən geniş müzdlu işçilərdir ki, inkişaf etmiş ölkələrdən onların xüsusi çəkisi 80%-dən artıq olur. İkincisi, iş adamları, sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olub, müzdlu iş qüvvəsindən istifadə edənlərdir. Üçüncüsü isə özünüməşğulluqla məşğul olanlardır. Hansı ki, onlar əmtəə istehsalı və xidmətlər göstərilməsi ilə bağlı sərbəst əmək fəaliyyəti ilə məşğul olurlar. Eyni zamanda müzdlu işçi qüvvəsindən istifadə etməirlər(23. səh.11.).

İqtisadi ədəbiyyatlarda məşğulluğun bir neçə növünə rast gəlinir. Bunlardan birincisi tam məşğulluqdur.

Sovet dövrü, işsiz insan tufeyli hesan olduğundan, tam məşğulluq dedikdə, əhəlinin əmək fəaliyyətilə məşğul olması nəzərdə tutulurdu. Ancaq azad

iqtisadiyyatda tam məşğulluq cəmiyyətin əmək qabiliyyətli hər bir üzvünün ictimai-faydalı əməkdə iştirak etməsinin mümkünlüyünü nəzərdə tutur. Bu zaman cəmiyyətdə işlə təmin olunmaq üçün məşğulluq mərkəzlərinə, əmək birjalarına müraciət edənlərin sayı, təqribən işəgötürənlər tərəfindən təklif olunan iş yerlərinin sayına uyğun olur. Tam məşğulluq şəraitində 1-2 faiz səviyyəsində “təbii işsizliyin” mövcud olması qəbul edilən sayılır.

Tam məşğulluqla yanaşı, iqtisadi ədəbiyyatlarda məşğulluğun məhsuldar, rəşional və səmərəli növlərinə də rast gəlinir.

Məhsuldar məşğulluq cəmiyyətə lazımlı məhsulların formalaşdırılmasıdır. Rəşional məşğulluq isə məşğul əhalinin insanların tələbatı olan məhsulları istehsal etmək üçün iqtisad sektorlar və bölgələr üzrə müafiq şəkildə bölüşdürülməsini tələb edir. Bundan əlavə səmərəli məşğulluq anlayışından istifadə edilir ki, bu da müasir texnologiya ilə təhciz olunmuş, bazarda daha yüksək rəqabət imkanları olan məhsular istehsal edən firma və şirkətlər vaistəsilə məşğulluğun təmin edilməsini əks etdirir. (39. səh 2.).

Bunlardan əlavə müasir dövrdə müstəqil məşğulluq da geniş yayılıb. Bu məşğulluq işçi qüvvəsinin özünün daxili imkanları hesabına məhsul istehsal etməsini və ya xidmət sektorunda fəaliyyətini xarakterizə edir. Hansı ki, bu zaman işçinin özünün müəyyən istehsal vasitələri olur. Bu vasitələrlə o, öz fəaliyyətini qurur. «Müstəqil məşğulluğa kömək» adlı Beynəlxalq Əmək Bürosunun məruzəsində də müstəqil məşğullun geişlənməsi qeyd edilir. Bunun səbəbi kimi isə, insanların hən sərbəst fəaliyyətdə maraqlıolması, həm də daha yüksək gəlir əldə etmək istəyi göstərilir. Ancaq müstəqil məşğulluğun gizli işsizliyə səbəb olduđu da vurgulanır.

Bununla yanaşı, bazar iqtisadiyyatı şəraitində qllobal məşğulluq anlayışından da istifadə olunur. Bu məşğulluq əmək fəaliyyətinin bütün sahələrində, o cümlədən əmək tutumlu, xidmət sahələrində, eləcə də hüquq-mühafizə orqanlarında, dini müəssisələrdə , şəxsi həyətəyanı təsərrüffartlarda məşğulluğu əks etdirir.

Professor T. Ə. Quliyev məşğulluğun təşkilatı formalarına aşağıdakılar daxil edir:

Birincisi tam iş günüdür ki, bu reqlamentləşdirilmiş iş günü kimi də xarakterizə olunur. Bu iş günü eyni zamanda çevik, reqlamentləşdirməyən və qrafiklə müəyən edilən iş günlərində ayrılır.

İkincisi, qısaldılmış iş günüdür ki, bu da müəyyən yaş həddi, zərərli sahələrdə nəzərdə tutulan iş gününü xarakterizə edir.

Üçüncüsü, natamam iş günüdür ki, bu da işə götürənlərlə işçilər arasında müqavilə əsasında təyin edilən və reqlamentləşdirilmiş, çevik formada olur.

Dördüncüsü, natamam iş həftəsidir ki, bu da bəzi ədəbiyyatlarda qısaldılmış iş həftəsi kimi xarakterizə olunur.

Beşincisi isə ev şəraitində olan məşğulluqdur ki, bu da insanların özlərini və ailəsini işlə təmin etməsini nəzərdə tutur.

Altıncısı isə əvəzçilik üzrə məşğulluqdur ki, bu da işçinin əsas işindən əlavə razılaşma əsasında digər sahədə 0, 5 şatla işlənməlidir.

Yeddincisi isə fərdi əmək fəaliyyəti hesab olunur ki, bu da azad iqtisadi münasibətlər şəraitində ən çox rast gəlinən məşğuluq növüdür (14.səh. 200.).

Bəzi alimlər çevik iş gününü çevik məşğulluq kimi də xarakterizə edir. Bu zaman işin başlanma və qurtarma, eləcə də nahar fasiləsinin vaxtı işçinin özü tərəfindən müəyən edilir. Bu zaman konkret vaxtlar müəyyən olunur ki, həmin saatlarda işçindən iş yerində olaraq, öz fəaliyyətini yerinə yetirməsi tələb edilir. Ona görə də bəzən qısaldılmış iş həftəsi iş vaxtının çevik forması kimi də qəbul oluna bilər.

Qeyd edək ki, nəzərə çarpmayan yarımçıq məşğulluqla natamam məşğulluğu eyniləşdirmək olmaz. Birinci tam iş vaxtı rejimlərində işçinin imkanlarından tam istifadə olunmadıqda, texnologiya köhnə olduğundan aşağı məhsuldarlıq yarandıqda, müəyyən səbəblərdən iş iş vaxtı itkiləri çox olduqda və başqa bu kimi hallarda yaranır.

Bundan əlavə iqtisadi ədəbiyyatlarda qeyri-standart məşğulluq forması kimi, təkrar məşğulluq və müvəqqəti məşğulluq anlayışlarından da istifadə edilir. İşçi əlavə gəlir əldə etmək məqsədilə başqa müəssisədə və ya əsas iş yerində əlavə işdə ödənişli əsaslarla işləyərsə, bu təkrar məşğulluq yaradır.

Müvəqqəti kontraktlar üzrə və ya podrat şərtlərlə işləri isə müvəqqəti məşğulluğa aid etmək olar. Bu cür məşğulluq inkişaf etmiş ölkələrin bir çoxu üçün xarakterikdir. Transmilli korporasiyalar, iri firma və şirkətlər də məşğulluğun bu növündən geniş istifadə edirlər. Çünki belədə lazım olduğu halda zəruri sayda işçi cəlb etməklə öz fəaliyyətlərini qurur, işçilərə uzunmüddətli əmək haqqı vermirlər. Bununla da xərcləri azaldır, işçilərin sayını operativ qaydada artırıb-azaltmaq imkanı əldə edir. Buna görə də bu məşğulluğa daha çox ticarət, xidmət sahəsi və inşaat işçiləri arasında rast gəlinir. Tikintiyə müvəqqəti məşğulluq xarakterikdir.

Bundan əlavə kənd təsərrüfatında, tikintidə, meşə tədarükündə, istirahət zonalarında, balıqçılıqda, şəkər sənayesində və bir sıra başqa sahələrdə mövsümi məşğulluq yaranır. Məşğulluğun bu növü mövsümi işlərlə bağlı olub, işçilər ilin çox vaxtını işsiz qalması ilə bağlıdır. Bəzi ədəbiyyətlərdə mövsümi məşğulluq və müvəqqəti məşğulluq anlayışları eyniləşdirilir. Ancaq müvəqqəti məşğulluqdan fərqli olaraq, mövsümi işçilər hər il eyni yerdə işləyə bilirlər. Bundan əlavə mövsümi işlərlə məşğul olanlar işləmədikləri zamanlar işsiz kimi qeydiyyatdan alınmırlar.

Əgər bu cür işçilər mövsüm ərzində illik iş vaxtının fondu həcmində tam işləmiş olarsa, onlar tam məşğul işçi, illik iş vaxtı fondunun bir hissəsini işləmiş olanlar isə natamam məşğul işçi sayılır. Bu cür işçilər mövsümlər arasındakı dövrdə başqa müvəqqəti işlərlə məşğul olmaq, yaxud daimi işə düzəlmək hüququna malikdirlər. (39.səh 4.).

Bundan əlavə, qeyri-standart məşğulluğun evdə iş, ictimai işlər kimi formaları da mövcuddur.

Evdə işlə məşğul olanları sayı da get-gedə artır. Texnoloji imkanların genişlənməsi insanların evdə iş məşğulluq formasını seçməsinə şərait yaradır. Bu şirkətlərə də sərfəlidir. Onlar da həm itsehsal sahələrini azaldır, həm də bir sıra xərclərdən azad olduqları üçün (nəqliyyat, nahar və sair), evdə işləyən işçilərə daha az əmək haqqı ödəyirlər.

Məşğulluq xidmətləri və bələdiyyələr tərəfindən məxsusi olaraq işsizlər üçün təşkil edilən ictimai işlər də qeyri-standart məşğulluq forması kimi qəbul edilir.

Bələdiyyələr bəzi yüksək ixtisas tələb etməyən işlərdə məşğulluğun bu formasından istifadə edir.

Məşğulluğun hansı formasında istifadə edilməsindən asılı olmayaraq, qanuna uyğun təşkil edilməlidir. “Məşğulluq haqqında” Azərbaycan Respublikası (AR) Qanununun 3-cü maddəsinə əsasən aşağıdakı vətəndaşları məşğul hesab etməklər olar:

1. muzzla işləyənlər, həmçinin iş müqaviləsilə (kontraktı) natamam iş zamanı vaxtı müəyyən məvacib qarşılığında işləyənlər, həmçinin pil verilən digər fəaliyyəti olan insanlar;

2. biznesmenlər, şəxsi şəkildə iş qurub fəaliyyət göstərənlər, sərəncamımda pay torpağı olan insanlar;

3. pulu verilən işlərə seçilmiş, təyin və təsdiq olunmuşlar;

4. AR ordusunda, qanun əsasında yaradılan digər silahlı qüvvələrdə xidmət göstərənlər;

5. istehsalat qəzasıl ilə bağlı müəyyən nüddət iş fəaliyyətindən məhrum olması, ezamiyyət, karyerasının inkişafı və sairlə bağlı müəyyən dövr əməklə məşğul olanmayan insanlar;

6. AR-ə gələrək, qeydiyyat düşməklə pulu verilən işlərdə çalışan xarici ölkələrdən gəlmişlər, ölkəmizdə daimi qeydiyyatı olmayan insanlar;

7. AR-dən xaricə göndərilmiş, müxtəlif ölkələrdə qanun əsasında işləyən ölkəmizin vətəndaşları (2.səh 1).

Azərbaycanda ölkə Prezidenti İlham Əliyevin birbaşa rəhbərliyi ilə işsizliyi aradan qaldırmaq, insanların yüksək həyat səviyyəsinə çatmasını təmin etməkdən ötrü geniş işlər görülmüşdür. Bu işlərin nəticəsində son 15 ildə külli miqdarda təzə fəaliyyət növləri formalaşdırılmış, insanlar orda çalışmaq imkanı əldə etmişdir (47.səh.1).

Bundan əlavə Statistika Kimitəsinin aprelin 1-i 2018-ci ilə olan məlumatda deyilir ki, Azərbaycanda iqtisadi fəal əhalinin sayı 5075, 9 min nəfər olub ki, onun da 4823Ə,4 min nəfərini məşğul əhali təşkil edib(48. səh 1.). 2018-ci il martın 1-nə olan vəziyyətə görə, işsiz statusu alanların sayı, 37, 7 min nəfər olubdur. .

1.2.Əmək bazarı bir sosial-iqtisadi kateqoriya kimi və onun məşğulluqla qarşılıqlı əlaqəsi

Rəqabətədavamlı iqtisadiyyatını qurulmasında məşğulluq və əmək bazarının səmərəli əlaqələndirilməsi mühüm yer tutur. Bazar mexanizminin ayrılmaz tərkib hissəsi olan işçi qüvvəsinin əmək bazarının subyekti, obyektı, ünsürləri, strukturu, funksiyaları məşhur alimlər tərəfindən ətraflı araşdırılmışdır. Klassik iqtisad məktəbinin yaradıcısı Adam Smit on səkkizinci əsirdə yazdığı «Xalqların təbiəti və onların varlı olmasının səbəbləri haqqında tədqiqat» adlı əsərində göstərmişdir ki, insanların fəaliyyəti və istəkləri onların maraqları və şəxsi mənfəətləri ilə bağlıdır. Smit rəqabət şəraitində insanın şəxsi mənfəyi və bazar qüvvələrinin oyunu ilə cəmiyyətdə tarazlıq yaratmağın mümkünlüyünü əsas ideya kimi irəli sürmüşdür. Həmin məktəbin ikinci böyük nümayəndəsi David Rikardo öz «Siyasi iqtisadın və vergi tutmanın əsasları» kitabında başqa problemlərlə yanaşı işçilərin aldığı əmək haqqı ilə sahibkarların əldə etdikləri mənfəət arasında tərs mütənasib asılılığının olduğunu əsaslandırılmışdı.

Deməli, klassiklərin fikrincə, bazar sistemi mövcud ehtiyatlardan, o cümlədən işçi qüvvəsi ehtiyatlarından tam istifadə olunmasını tələb edir. Tam məşğulluq bazar iqtisadiyyatı üçün normal haldır, qiymətlərin və əmək haqqının nisbətindəki çeviklik də adi faktdır, ən yaxşı iqtisadi siyasət isə dövlətin iqtisadi həyata müdaxilə etməməsi siyasətidir. Faydalıq nəzəriyyəsinin banilərindən biri olan Can Batist Seyin «Siyasi iqtisad traktatı» əsərində onun nəzəriyyəsinin əsasını üç istehsal amili - əmək, kapital və torpaq, eləcə də bu amillərə müvafiq üç gəlir mənbəyi - əmək haqqı, mənfəət və rentə təşkil edir. Yığım nəticəsində alış xərcləri azaldıqda, istehsalın həcmi və məşğulluq göstəriciləri ilə bərabər, qiymətlər də azalır. Bu halda sahibkarlar əmək haqqı dərəcələrini azaldacaqlar. İşçilər isə işsizlər tərəfindən rəqabəti nəzərə alaraq, bu vəziyyətlə razılaşmağa məcbur olurlar. Deməli, klassik iqtisadçıların mülahizələri üzrə məcburi işsizlik mümkün deyil. Bazar tənzimləməsinə xas olan faiz dərəcələri və qiymətlərlə əmək haqqı

arasında nisbətın çevik dəyişməsi kimi vasitələr tam məşğulluğu qoruyub saxlamağa imkan verir(15.238).

Klassiklərin davamçısı, neoklassik məktəbin böyük alimlərindən biri olan professor Alfred Marşall özünün “İqtisad elminin prinsipləri” əsərində göstərir ki, əmək haqqının və rentanın faiz səviyyəsi bir sıra başqa amillərlə yanaşı, həm də istehsalın təşkilindən, sahibkarlıq fəaliyyətinin uğurlu olmasından və rəhbərlərin fərdi qabiliyyətindən asılıdır. Tələbin və təklifin tənzimlənməsi məşğulluğun təmin edilməsi üçün böyük əhəmiyyətə malikdir. Bütün tələbi tənzimləyən qəti amil istehlakçı tələbidir və bazar bu cür tənzimlənməni avtomatik olaraq həyata keçirir. Əmək haqqı yüksək olduqda məşğulluğun azalması və işsizliyin artması labüddür. Neoklassik ideyaların məşhur ifadəçisi olan Artur Piqu öz «İşsizlik nəzəriyyəsi» əsərində göstərir ki, işsizliyin səbəbi - əmək haqqının yüksək olmasıdır. Əmək haqqının azalması hallarında istehsal xərcləri də azalır və əlavə işçilər qəbul etmək imkanları genişlənir (15.səh240). Məhz buna görə də məşğulluq artır. Məşğulluğun həcmi müəyyən edən əməyə real tələb funksional əmək haqqı ilə elə münasibət yaratmağa cəhd göstərəcəkdir ki, burada hamının məşğul olmasına şərait yaradılsın.

Tənzimlənen iqtisadiyatın və məşğulluğun iqtisadi nəzəriyyəsinin banisi Jon Meynard Keyns özünün «Ümumi məşğulluq, faiz və pul nəzəriyyəsi» əsərində cəmiyyətdə məşğulluğa təsir edən bütün amilləri təhlil etmiş, onun yüksək səviyyəsini nə yollarla təmin olunmasını göstərmişdir.

Yuxarıda göstərilən iqtisadi nəzəriyyələr, ideyalar və fikirlər görkəmli alimlər tərəfindən əsaslandırılmış konsepsiyalar tək onların yaşadığı zaman üçün deyil, həm də müasir dövr üçün öz aktuallığını və əhəmiyyətini hələ də itirməmişdir.

Müasir şəraitdə işçi qüvvəsi kəmiyyət və keyfiyyət dəyişikliyinə məruz qalır. İşçi qüvvəsinin kəmiyyətinə demoqrafik proseslər, miqrasiya təsir göstərir. Daha konkret əhalinin ümumi sayı, doğum və ölüm səviyyəsi, müxtəlif ərazilərə axın, məjburi köçürmə və s. proseslərin təsiri ilə onun miqdarı arta və ya azala bilər.

İşçi qüvvəsinin keyfiyyəti dedikdə kadrların təhsil səviyyəsi, peşə-ixtisas hazırlığı, rəqabət qabiliyyəti, mədəni səviyyəsi, əhalinin səmərəli məşğulluğu nəzərdə tutulur. İşçi qüvvəsinin istifadəsinə qanuna uyğunluqlar və zəruri xüsusiyyətlər, onun əmək və sosial hərəkəti, sosial-iqtisadi və demoqrafik əlamətlər təsir edir.

Hazırkı dövrdə işsizliyin aradan qaldırılmasının əsas yolu iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrində kiçik müəssisələrin yaranmasına və inkişafına hərtərəfli şərait yaratmaq və dövlət səviyyəsində ona kömək göstərməklə həyata keçirilir.

Beynəlxalq Əmək Təşkilatının məşğulluğa və işsizliyə münasibətinin mövqeyi «Məşğulluğa kömək və işsizlikdən müdafiə» haqqında 1991-ci ildə qəbul edilmiş Konvensiyasında öz ifadəsini tapmışdır. Burada əsas diqqət insanların peşə mobilliyinin həyata keçirilməsinə, işsizlərin müdafiəsinə və onların müvafiq iş yerlər ilə təmin olunmasına yönəlməlidir (24. səh.4).

Əvvəlcə Ünummili lider Heydər Əliyev, sonra isə Prezident İlham Əliyev tərəfində ölkədə işsizliyi aradan qaldırılması, əhalinin məşğulluğu üçün böyük işlər görüldü. Məşğulluq strategiyası (2006 – 2015-ci illər üzrə), Məşğulluq siyasətinin reallaşdırılması ilə bağlı Dövlət Proqramı (2007 – 2010-cı illər və sonra 2011-2015 illər üzrə), əlavə olaraq çoxlu sayda proqramlar, hüquqi və normativ aktlar bu istiqamətdə həyata keçirilən işləri sistemli hala saldı. Azərbaycan Hökuməti ilə BMT-nin İnkişaf Proqramı arasında imzalanmış «Milli Sosial Müdafiə Sisteminin İnkişafı» layihəsi çərçivəsində yeni iş yerləri yaratmaq məqsədi ilə 9 Proqram həyata keçirilmişdir.

Burda Prezident İlham Əliyevin məqsədyönlü və düşünülmüş məşğulluq siyasəti əsas rol oynamışdır. Onun birbaşa rəhbərliyi ilə qəbul edilən kasıblığın aradan qaldırılmasına, rayonlarımızda yeni iş yerlərinin açılaraq, inkişaf etdirilməsinə, cavanların işlə təmin olunmasına xidmət edən çoxlu sayda proqramlar, konsepsiyalar və strategiyalar reallaşdırılmışdır. .

Prezident tərəfindən bu sənədlərin icrasına nəzarət edilməsi nəticəsində ölkədə məşğulluğun təmin olunması sahəsində çox böyük addımlar atılmışdır. 1, 9 milyon iş yerinin açılması bunun nəticəsi sayılır.

İşsiz vətəndaşların sosial müdafiəsində peşə təhsilinin, ixtisasartırmanın ciddi əhəmiyyət kəsb etdiyindən müasir dövrdə yeni işçilərə olan tələb və təklif, eləcə də işəgötürənlərin tələbləri nəzərə alınmaqla qısamüddətli tədris proqramları hazırlanmış və həyata keçirmişdir. Son illər əmək bazarında yaranmış vəziyyəti, işəgötürənlərin tələblərini, eləcə də işaxtaranların, xüsusi ilə gənclərin xarici dil öyrənilməsinə və müasir informasiya texnologiyalarına olan maraqlarını nəzərə alaraq Baş Məşğulluq İdarəsi nəzdində müasir avadanlıqlarla təchiz edilmiş xüsusi linqofon və kompüter sinifləri yaradılmış və qısa müddət ərzində burada yüzlərlə gənc ingilis dili və kompüter biliklərinə yiyələnmişdir.

Gənclərin peşə meyillərinin müəyyənləşdirilməsi, onlara peşə və ixtisas seçimində köməklik göstərilməsi məqsədi ilə Baş Məşğulluq İdarəsi nəzdində Peşəyönümü Metodiki Kabineti yaradılmış, orta ümumtəhsil məktəblərinin yuxarı siniflərində təhsil alan gənclərin bir qrupu peşəyönümü və peşə məsləhətinə cəlb olunmuşdur(27.səh 31). Həyata keçirilən dövlət proqramlarında işə düzəlməkdə çətinlik çəkən gənclərin məşğulluğunun təmin edilməsi daim diqqət mərkəzində olmuşdur. Xüsusi ilə ordu sıralarından tərxis olunmuş gənc işçi qüvvəsinin işə cəlb olunması istiqamətində böyük işlər həyata keçirilib.

Gənclərin sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olmalarına əməli-metodiki köməklik göstərilməsi məqsədi ilə Təhsil Nazirliyi ilə birlikdə qısamüddətli tədris proqramları hazırlanmış və xüsusi kurslar təşkil edilmişdir.

Azərbaycanın əmək bazarında məşğulluğun təmin olunmasına çətinlik yaradan hallardan biri də respublikamızda tələb olunan müxtəlif kateqoriyalı kadrlara olan tələblə əhalinin əmək bazarına təqdim etdiyi ixtisas təklifləri arasında uyğunsuzluqdur. Bu ilk növbədə təklif olunan əmək qüvvəsinin peşəkar tərkibini, onların haqlı və haqsız iddialarını, və nəhayət, onlara təklif olunan müxtəlif şərtlər əsasında olan iş yerlərinin mahiyyətindən asılıdır. Respublikamızda hələ də mülküyyətin ən qədim olan modelindən yaralanmaq ənənəsi mövcud olmaqdadır. Bu ilk növbədə əhalinin torpaq və tikinti mülküyyətindən əldə edə biləcəkləri dividendlərə ehtiva olunur ki, bu da əmək bazarında müasir tələblərə uyğun işçi qüvvəsinin tələb və təklifi arasındakı uyğunsuzluğa səbəb olan amillərə çevrilir.

Ancaq bu problemin getdikcə aradan qaldırılır. Çünki, respublikamızda bütün qeyd olunan sahələrdə böyük inkişaf gedir.

Aparılan islahalar zamanı sosial müdafiə sisteminin gücləndirilməsinə, məşğulluğun, o cümlədən gənclərin məşğulluğunun təmin olunmasına da xüsusi diqqət yetirilir.

Qeyd edək ki, Azərbaycanda məşğulluğun təmin olunmasına çətinlik tördən hallardan biri də təcavüzkar qonşularımızın 20% əraziimizi işğal etməsi nəticəsində 100 minlərlə vətəndaşımızın öz yurdundan-yuvasından didərgin düşməsidir. Təcavüzkar Ermənistanın Dağlıq Qarabağı və ətraf rayonları işğal etməsi nəticəsində 1 milyondan artıq qaçqın və məcburi köçkün yaranmış, əhalimiz 300 mindən artıq iş yerini itirmiş, 10 milyardlarla ABŞ dolları məbləğində maddi-maliyyə ziyanına düşər olmuşdur (25.səh 8).

İstənilən formada yerdəyişməyə məruz qalan adamların sosial problemlərinin həlli ilk növbədə onların məşğuliyyət məsələlərinin həlli ilə bağlıdır. Məhz məşğulluğunu bir təhər təmin edənlər mümkün qədər öz maddi vəziyyətlərini (ərzaq məhsulları və sənaye malları ilə təminatını) normal vəziyyətə sala bilirlər. Sözsüz ki, bazar iqtisadiyyatı şəraitində adamların öz məşğulluqlarını təmin etmə prosesi planlı təsərrüfatlardan fərqli olaraq daha da çətinləşir. Əgər bu adam məcburi köçkün və ya qaçqındırsa, məsələ daha da qəlizləşir. Çünki, bu şəraitdə adamlardan əllərində olan sertifikat yox, xüsusi qabiliyyət (fiziki, texniki və intellektual) tələb olunur.

Ona görə də Azərbaycan Respublikasında məcburi yerdəyişməyə məruz qalanların əksəriyyəti əmək bazarına ancaq fiziki və texniki qabiliyyətləri ilə daxil olmağa məجبur olmuşlar. Burada da birdən birə qeyd olunan işçi qüvvəsinin əmək bazarına çox sayda (planlaşdırılmamış formada) daxil olması işçi qüvvəsinin dəyərinin ucuzlaşmasına səbəb olmuşdur. Bu da öz növbəsində, uzun illər boyu respublikada sosial problemlərin artmasına, əmək bazarında qeyri-sağlam rəqabətin mövcud olmasına səbəb olmuşdur. Düzdür, dövlətin qaçqınların və məcburi köçkünlərin(QMK) həm məskunlaşması, həm yaşayış keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması, həm də məşğuliyyətinin təşkili istiqamətində gördüyü işlər bu

problemi müyyən qədər aradan qaldırmışdır. Ancaq tam olaraq həll olunmamışdır. Aydınır ki, QMK düşərgələrində və onların kompakt yaşadıqları yerlərdə məşğulluğun cəmiyyət üçün zəruri formada təşkili bir o qədər də asan iş deyildir. Nəzərə alsaq ki, ölkədə qaçqınların və məcburi köçkünlərin yaranması ilə paralel istehsalat sahələrinin kütləvi bağlanması da baş verdi, bu prosin nə qədər çətin olduğu ortaya çıxar. Məcburi yerdəyişməyə məruz qalanların əksəriyyətinin iri sənaye şəhərlərinə üz tutması və həmin dövrdə sənaye müəssələrinin əksəriyyətinin fəaliyyətini dayandırmaası Azərbaycanın əmək bazarında xaotik bir vəziyyətin yaranmasına, məşğulluq probleminin həllinin daha da çətinləcməsinə səbəb olurdu. Azərbaycan hökuməti tərəfində həyata keçirilən maüxtəlif istiqamətli proquramlar nəticəində əmək bazarındakı bu vəziyyəti aradan qaldırmaq və məşğulluq probleminin həllinə böyük ölçüdə nail olmaq mümkün oldu. Həyata keçirilən iqtisadi islahatların böyük səmərəliliyi nəticəsində qaçqınların və məcburi köçkünlərin də məşğulluq probleminin həllinə nail olunub.

Həyata keçirilən aktiv məşğulluq siyasəti həm də müxtəlif maliyyə fondlarının imkanlarından asılıdır. İqtisadi islahatların həyata keçirilməsi bu mənbələrinin hansı dərəvədə məşğulluq siyasətinə təsiri səviyyəsi öncədən nəzərə alınmalıdır. Müasir iqtisadi sütasiyada bu imkanlar kifayət dərəcədə iqtisadi səmərəlilik baxımından çox əlverişli bir vəziyyətdədir. Bu ilk növbədə neft sənayesinə qoyulan xarici və daxili investisiyaların səmərəli istifadə olunmasından asılıdır.

Aktiv məşğulluq siyasətinin həyata keçirilməsinin müsbət nəticələri həm də regionlarda hiss olunmaqdadır. Son illər həyata keçirilən islahatlar, proqramlar nəticəsində regionlarda çoxlu sayda iş yeri açıldığından, işçi qüvvəsinin paytaxta və xaricə axını azalıb, əks istiqamətdə miqrasiya prosesi baş verib.

Müasir dövrdə əmək bazarında işçi qüvvəsinin tələb təklifi arasında tarazlıq təkce dövlətin üzərində deyil, həmçinin qeyri-dövlət strukturların fəaliyyətindən də asılıdır. Çünki dövlət bir çox təsərrüfat növləri özəlləşdirildikdən sonra məşğulluğun təmin olunması posesindən kənar qalmalı olur. Məşğulluqda əsas rolu sahibkarlar və bələdiyyələr oynamağa başlayır. Azərbaycanda bələdiyyələrin maliyyə imkanlarının hələlik zəif olduğundan, bu təsərrüffatlar tam gücünü realizə

edə bilmir. Ona görə də bələdiyyələrin ərazisində mövcud əmək ehtiyatları “əmək gözləmək effekti”ndən yayınır və miqrasiya etmək məcburiyyətində qalır. Buna görə də problemin həlli üçün dövlət iş adamlarına daha əlverişli şərait yaratmaqla, onların vasitəsilə yeni iş yerlərini açılmasına xüsusi önəm verir. Bu da son illər həyata keçirilən islahatların ana xəttini təşkil edir.

1.3. Azərbaycan Respublikasında milli məşğulluq strategiyasının həyata keçirilməsi istiqamətləri və hüquqi-normativ bazasının təhlili

Real əmək haqqının azalması əməyin real qiymətinin sürətlə aşağı düşməsinə və ölkədə böyük sayda “ucuz işçi qüvvəsi” kontingentinin formalaşmasına səbəb olur. Mikrosəviyyədə əməyin ucuzluğunun mənfi cəhəti odur ki, ucuz əmək heç vaxt məhsuldar ola, keyfiyyətli məhsul istehsal edə bilməz. Makrosəviyyədə isə ucuz əmək tədiyyə qabiliyyətli tələbi azaltmaqla istehsalın aşağı düşməsinə, bu da öz növbəsində məşğulluq səviyyəsinin enməsinə səbəb olur. Odur ki, məşğulluq sferasında görülən tədbirlərə sosial təhlükəsizlik prizmasından yanaşsaq, əməyin qiymətinin yüksək olması, məşğulluğun səmərəli strukturunun və rəqabət qabiliyyətli işçi qüvvəsinin formalaşması əmək bazarı sahəsində dövlət siyasətinin prioritet istiqamətlərinə çevrilməlidir. Bu tədbirləri həyata keçirmədən gizli işsizliyin mövcudluğunu, işçinin əməyinin real dəyəri ilə onun faktiki gəlirləri arasında diskriminasiyanı, məşğulluğun gizli formada geniş miqyas almasını aradan qaldırmaq mümkün olmayacaq.

Gizli məşğulluğun Azərbaycanda hazırda ən aktual problemlərdən biridir. Bu halda gizli əmək haqqı mühasibatlıqda əks olunmadığı üçün bir tərəfdən işçi qüvvəsinin real dəyərini müəyyənləşdirmək mümkün olmur, digər tərəfdən isə sosial müdafiə fondlarına ayırmaların azalması nəticəsində məşğulluq siyasətinin maliyyə rıçaqları zəifləyir. Eyni zamanda gizli məşğulluq və qeyri-rəsmi sektor işçi qüvvəsinin sosial mühafizəsində də ciddi problemlər yaradır. Çünki həmin sektor ümumi qəbul olunmuş sosial zəmanət sistemindən kənar qaldığı üçün orda çalışanların əmək hüquqlarının qorunmasında da (məzuniyyətsiz çalışma, normadan artıq iş vaxtında və zərərli əmək şəraitində işləmə, əmək haqlarının əsassız və kəskin differensiasiyası və s.) çətinlik yaranır(22.səh 62.).

Dövlətin işçi qüvvəsinin qiymətinin tənzimlənməsinin mühüm istiqamətlərindən biri də əhalinin istehlakında və gəlirlərin differensiasiyasındakı tendensiyalar nəzərə alınmaqla minimum sosial normalar və standartlar sistemini işləyib hazırlanması ola bilər. Əsas sosial normativlərə minimumu əmək haqqı və minimum istehlak büdcəsi daxildir.

Müasir dövrdə əhalinin rifah halının yüksəldilməsi, cəmiyyətdə sosial gərginliyin artmasının qarşısının alınması üçün iş tapa bilməyən və ya struktur, inistutsional islahatlarla bağlı işsiz və gəlirsiz qalan, peşəsi köhnəlmiş üçün yeni tələblərə cavab verə bilməyən işçilərin yaşayış tələbatlarının ödənilməsi üçün sosial sığorta sisteminin yaradılması vacib əhəmiyyət daşıyır. Əks halda iş axtaranları sayı artır. Bu da əmək bazırında sıxlıq yaradır. Çünki aldığı təqaüdlə, müavinətlə dolana bilməyənlər də iş axtarır ki, bunun da nəticəsində gənclərin məşğulluğunu təmin etmək çətinləşir.

Bu sistemdə işsizlik sığortası da mühüm rol oynayır. Bu sığorta sayəsində insanlar işini itirdikdə ən azı fizoloji tələbatlarını ödəyə bilirlər. İnkişaf etmiş ölkələrdə məşğulluq sığortasının təşkili işsizlik müavinətinin məbləğinə və ödənilmə müddətinə görə fərqlənir. ABŞ-da hazırda qüvvədə olan qanunvericiliyə görə işsizlik sığortası həftəlik orta hesabla 200 dollar olmaqla 26 həftəyə nəzərdə tutulur. Lakin işsizlik sığortasına dair qanuna əsasən bütün ştatlar federal büdcədən müavinət ödənilməsi üçün əlavə vəsait almaq hüququna malikdir. İşsizliyin orta səviyyəsi 6 faizdən aşağı olan ştatlar müavinətin ödənilməsi müddətini 4, son 6 ayda davamlı olaraq 8 faiz və daha yüksək olan ştatlarsa 20 həftəyədək uzada bilirlər. Yaponiyada işsizlik müavinətinin həcmi müavinət təyin olunan şəxsin işini itirənə qədərki əmək haqqına nisbətən faizlə müəyyən edilməklə, həmçinin sığortanın ödənilmə müddətindən və iş stajından da asılıdır. Yaşadığı yerdən kənarında iş axtarmağa məcbur olan şəxslərə əlavə nəqliyyat və kirayə haqqı ödənilir(29. səh 54.).

Hazırda Azərbaycanda işsizlik sığortası mövcud olsa da, bu istiqamətdə bazar münasibətlərinin tələblərinə uyğun şəkildə ciddi islahatların aparılmasına ehtiyac var. Bakı Hüquq Mərkəzinin hüquq məsləhətçisi, vəkil Pərviz Zamanlı

bildirib ki, Azərbaycanda işsiz statusu almış vətəndaşlar işsiz kimi şəhər və ya rayon Məşğulluq Mərkəzində qeydiyyatda düşdüyü gündən əvvəlki 12 ay ərzində 26 həftədən artıq müddətdə rəsmi əmək haqqı aldığı bir işdə çalışdıqda, onun işsizliyə görə alacağı müavinət son iş yerindəki maaşının axırıncı 12 ayda aldığı məvacibin 70%-i həcmində təyin olunacaq. Bu zaman həmin müavinətin həcmi müavinətin təyin olunduğu dövrdə ölkədəki orta aylıq əmək haqqından artıq, ölkə üzrə minimum müavinətin məbləğindən aşağı olmamalıdır(49. səh.1.). Belə vəziyyətdə məşğulluq sığortasının mühüm elementi olan “kompensasiya əmsalı” anlayışı öz mahiyyətini də itirmiş olur.

Bakı Hüquq Mərkəzinin hüquq məsləhətçisi, vəkil Pərviz Zamanlı həminin bildirib ki, işsiz statusu almaq üçün müraciət edənlər müafiq məşğulluq orqanında qeydiyyatda alındıqdan əvvəlki 12 ayda 26 həftədən az rəsmi maaş alan işdə çalışdıqda həmin işçilərin işsizlik müavinəti ölkə üzrə müəyyən olunmuş müavinətin minimum məbləğinə uyğun olaraq təyin olunur. (49. səh.1.). Qanunvericiliyə görə 1 il ərzində həmin şəxsə peşəsinə uyğun iş verilməzsə, onda o vətəndaş yenidən müavinət ala bilər. Ancaq minimum məbləğdə.

Azərbaycanda həyata keçirilməsi nəzərdə tutulan Milli Məşğulluq Strategiyasında işsizlik sığortası sahəsində yeniliklərdən biri də torpaq payı alanların işsizlik statusu və müavinəti almaq hüququndan məhrum edilməsidir (bu «Məşğulluq haqqında» olan Qanunda da nəzərdə tutulub). Hazırda qanunvericiliyə müvafiq olaraq torpaq payı alanların içərisində çoxlu sayda sosial sahədə çalışan işçilər - həkimlər, müəllimlər, mədəniyyət və incəsənət işçiləri və s. vardır (4. səh.1.). Torpaq onlar üçün hər zaman əlavə fəaliyyət sferası və qazanc mənbəyi olmuşdur. Bu baxımdan, qanunvericilikdə bu halın vurğulanması əmək bazarının qanuna uyğunluqlarına müvafiq təkmilləşdirilməlidir.

Müasir dövrdə işsizlik problemlərinin genişlənməsində təhsil sistemi xüsusi yer tutur. Belə ki, nüfuzlu sayılan, lakin gələcəkdə heç bir strateji əhəmiyyəti olmayan peşələrin təşkil olunması işsizliyə rəvac verən hallardan biridir. Təhsil sistemi bunun vasitəsilə özünün yaxın maliyyə problemlərini həll etməyə çalışsa da, gələcəkdə məzunların əmək bazarındakı talelərinə biganəlik göstərirlər. Əmək

bazarına qədəm qoyan çoxlu sayda tələbsiz işçi qüvvəsi ilə işəgötürənlərin məhdud təklifləri arasında yaranmış olan kəskin fərq təhsil sisteminin qeyri-rasional fəaliyyətinin nəticəsidir(20.səh 68).

Əmək bazarına təsir edən amilərdən biri də enerji daşıyıcılarının qiymətidir. Enerji daşıyıcılarının ümumi məhsulun yaranmasında payları digər sahələrlə müqayisədə çox böyükdür. Qiymətlərin münasib olması yeni iş yerlərinin açılmasına və deməli məşğulluğun təmin edilməsinə şərait yaradır.

Hazırda, “Azərbaycanda Milli Məşğulluq Strategiyasının zəruri hüquqi-normativ bazasının təhlili” mövzusunda işin aparılması öz aktuallığı ilə seçilir. Cəmiyyətimizdə aparılan sosial-iqtisadi və siyasi islahatların hüquqi əsasları 12 noyabr 1995-ci ildə qəbul edilmiş Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında təsbit edilmişdir. Konstitusiyada hər kəsin qabiliyyəti əsasında sərbəst surətdə özünə fəaliyyət növü, peşə məşğuliyyəti və iş yeri seçmək, azad sahibkarlıq və s. hüquqları əsaslı və təntənəli surətdə elan edilmişdir (1. səh 11.).

Ölkəmizdə 1999-da qəbul olunan daha bir sənədin də böyük rolu oldu. Azərbaycan Respublikasının yeni Əmək Məcəlləsi işəgötürə-işçi münasibətlərini tənzimlənməsində böyük rol oynadı. Bu sənəd əmək münasibətlərinin əsas subyektləri olan dövlət, işəgötürən və işçilərin səlahiyyətli nümayəndələrinin hüquq və vəzifələrini müəyyən edir. “Həmkarlar İttifaqı haqqında”, “Məşğulluq haqqında”, “Miqrasiya haqqında” və s. qanunlar Əmək Məcəlləsində təsbit edilən istiqamətlərin hüquqi inkişafını təmin etdi.

Əmək Qanunvericiliyində gündəlik normal iş vaxtı müddətinin 8 saatdan və həftəlik iş vaxtı müddətinin 40 saatdan artıq olmayaraq müəyyən edilməsi və 21 təqvim günündən az olmayaraq ödənişli məzuniyyət verilməsi, hər kəsin Konstitusiyada təsbit edilmiş istirahət və sağlamlığının qorunması hüquqi ilə sıx surətdə əlaqədardır. Əmək Qanunvericiliyində yeniyetmələrin və gənclərin əməyinin mühafizəsi xüsusi yer tutur. Eyni zamanda, Əmək Qanunvericiliyində işçilərin sosial müdafiəsi sistemi də geniş formada nəzərdə tutulmuşdur (3. səh 8.).

Ümumiyyətli Milli Məşğulluq Strategiyasının həyata keçirilməsinin hüquqi-normativ bazanı “Məşğulluq haqqında”, “Miqrasiya haqqında” və s. qanunlar,

“İşçilərin qeydiyyatına alınması qaydalarının təsdiq edilməsi haqqında” Nazirlər Kabinetinin Qərarı, “Məşğulluğa kömək göstərən əlaqələndirmə komitələrinin səlahiyyəti və vəzifələrinin müəyyən edilməsi haqqında” Nazirlər Kabinetinin Qərar və başqa normativ aktlar və başqa bir çox sənədlər vardır. Bunlara Azərbaycan Respublikasının (AR) Məşğulluq Strategiyası (2006-2015), AR-in Məşğulluq Strategiyasının həyata keçirilməsi üzrə Dövlət Proqramını (2011-2015) xüsusi qeyd etmək lazımdır.

Azərbaycan Respublikasının Milli Məşğulluq Strategiyası Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 20 avqust 2003-cü il tarixli 171s nömrəli sərəncamı əsasında Azərbaycan Hökuməti ilə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnkişaf Proqramı arasında imzalanmış «Milli sosial müdafiə sisteminin inkişafı» layihəsi çərçivəsində hazırlanmışdır. Strategiyanın əsas məqsədi respublikamızda bazar münasibətlərinin inkişafı istiqamətlərində həyat keçirilən və Prezident İlham Əliyevin rəhbərlik etdiyi islahatları reallaşdıraraq işsizliyi aradan qaldırmaqdır. Bu zaman xüsusi ehtiyacı olan əhali qrupları üçün yeni iş yerlərinin inkişafı, məşğulluğun inkişafını təmin edəcək sərmayə qoyuluşlarının artırılması, eyni zamanda fiskal siyasətin yeni əsaslarla qurulması vacibdir. Bunun üçün institusional mühitün formalaşmasına yönəldilən siyasi prioritet müəyyən edilməlidir.

Ümumiyyətlə, Milli Məşğulluq Strategiyasının aşağıdakı əsas vəzifələrini qeyd etmək olar:

- 1.iqtisadi sabitliyin təmin olunması vasitəsi ilə əhalinin əlverişli məşğulluğunun təmin olunması və ölkənin işçi qüvvəsinə olan tam tələbatının ödənməsi;
- 2.işçi qüvvəsinin keyfiyyət göstəricilərinin və rəqabətə davamlılığının yüksəldilməsi;
- 3.kadr hazırlığı sisteminin və dövlət məşğulluq xidməti orqanlarının fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi. (4. səh 4.)

Burada hökumətin əsas aparıcı fəaliyyəti aşağıdakılardır:

-investisiya fəaliyyətini gücləndirməklə yeni iş yerləri qıtlığının aradan qaldırılması,

- ardıcıl olaraq əhalinin sosial rifah halının yaxşılaşdırılmasını istiqamətində sosial yardımların ünvanlıqlarını təmin etmək;
- işçi qüvvəsinin keyfiyyətini yüksəltmək və onun davamlılığını təmin etmək üçün fasiləsiz təhsil sistemini inkişaf etdirmək;
- əmək şəraitinin, əmək haqqının və əmək vaxtının müasir dövrün tələblərinə uyğunlaşdırmaq, işçilərin əmək hüquqlarının pozulması tendensiyalarını profilaktiki tədbirlər vasitəsilə aradan qaldırmaq;
- mövcud iş yerlərindəki kadr potensiallarının qorunub saxlanması və inkişaf etdirilməsi üçün kompleks tədbirlər görmək;
- ölçülüb-biçilmiş miqrasiya siyasətini aparmaq, miqrantların talelərini nəzarətdə saxlamaq;
- Baş Məşğulluq Mərkəzinin işsizliyin aradan qaldırılması və məşğulluğun tam təmin olunması istiqamətindəki fəaliyyətini təkmilləşdirmək və s. tədbirlərin keçirilməsi (4, səh 5-7.).

Strategiya məşğulluq sahəsində beynəlxalq hüquqi normalara, o cümlədən, ölkə tərəfindən ratifikasiya edilmiş Avropa Sosial Xartiyasına uyğun milli qanunverijilik bazasının təkmilləşdirilməsi, əmək bazarında işçi qüvvəsinin keyfiyyətinin və rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi, peşəkarlığı sisteminin səmərəliliyinin artırılması, regional əmək bazarının inkişaf etdirilməsi, məşğulluq siyasətinin həyata keçirilməsi məqsədi ilə maliyyə vəsaitlərinin jəmləşdirilməsi və onlardan səmərəliliyinin yüksəldilməsi istiqamətində istifadə edilməsinin, sosial tərəfdaşlığın inkişafı, məşğulluq xidməti orqanlarının fəaliyyətinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi, yeni iş yerlərinin açılması ilə bağlı məhdudiyyətlərin aradan götürülməsi yolu ilə əhalinin səmərəli məşğulluğunun təmin edilməsinə yönəldilmiş dövlət siyasətinin əsas istiqamətlərini müəyyən edir.

Milli Məşğulluq Strategiyasının təhlili göstərir ki, iqtisadi həyatda işçi qüvvəsinə olan tələbat bütün sahələr üzrə ildən ilə azalır (təhsil, səhiyyə və sosial xidmətdən başqa). İşçi qüvvəsinin tələb və təklifinin tarazlığını təmin edən normativ-hüquqi sənədlərin təhlili göstərir ki, bu sahədə irəliləmələr əsasən son 17 il ərzində qəbul olunan qanunlar, hüquqi-normativ aktlar, Nazirlər Kabinetinin

qərarları və müvafiq orqanların təlimatları və qaydaları hesabına mümkün olmuşdur. Ümumilikdə məşğulluğa mənfi təsir göstərən amillər çoxdur və onların aradan qaldırılması yolları Milli Məşğulluq Strategiyasında ardıcıl olaraq nəzərə alınaraq göstərilmişdir. Milli Məşğulluq Strategiyasında bu amillər aşağıdakı kimi müəyyən edilib:

- Biznes qurumları tərəfindən işə götürülən şəxslərə edilən təşkilati təzyiqlər;
- İşə qəbul olmaq istəyənlərə göstərilən təşkilati, psixoloji və sosioloji təsirlər;
- Məcburi köçkünlərin özünə inamına mane olan və bununla da onların işləməsinə əngəl törədən təşkilati təsirlər;
- Müvafiq texniki bacarıqların yoxluğu;
- Ticarətə olan təşkilati təsirlər;
- İqtisadi qərarlar verilən zaman direktorlar şurası arasında şəffaflığın olmaması;
- Şirkətlərin və firmaların əmək birşalarına iş yerləri haqda lazımı məlumatlar verməməsi, onlara təsir etmə qərarlarının olmaması və digər səbəblər (4. səh 6-8).

Məşğulluq Strategiyasının 4 məqsədi var:

1. İş yerləri yaratmaqla, həmçinin əmək tutumlu sahələrə pul qoyaraq yeni iş yerlər açmaqla, köhnələri inkişaf etdirilməklə işsizliyi və yarı-məşğuliyyəti azaltmaq;
2. İş yerləri yarada biləcək sahibkarlıq mühitinin inkişafını təmin edən mühitin formalaşdırılması;
3. İş axtaranla (əmək təklifi) işəgötürənin (əməyə tələbi) bir-birindən razı qalmasını, qazan-qazan prinsiplə işləməsinə nail olmaq;
4. Azərbaycanda nəzərdə tutulan məşğulluqla bağlı strategiyaları reallaşdırmaq.

Beləliklə, bu məqsədləri ümumiləşdirərək məşğulluq strategiyasının məqsədlərini aşağıdakı kimi təsnifləşdirmək olar: Öz əməyini təklif edən Azərbaycan vətəndaşları təhsil, qabiliyyət və bacarıqlarına müvafiq olaraq, lazimi şərait daxilində və bir insan kimi onların inkişafına təkan verə biləcək bir işlə məşğul olaraq normal yaşayışı təmin edə biləcək məvajib müqabilində bunu həyata keçirmək iqtidarında olmalarını mümkün qədər təmin etmək.

Bunun həyata keçirilməsi isə dövlətin özəl sektorun inkişafına hərtərəfli şərait yaratmasından keçir.

II FƏSİL. Azərbaycan Respublikasında gənclərin məşğulluğu sahəsində mövcud vəziyyət və problemləri

2.1. Azərbaycan Respublikasında gənclərin məşğulluğu və əmək bazarı sahəsində mövcud vəziyyətin təhlili və qiymətləndirilməsi

Azərbaycan müstəqilik əldə etdikdən sonra keçmiş sovet respublikaları ilə mövcud olan təsərrüfat əlaqələrinin itməsi, xarici bazarlara çıxışda problemlərin yaranması nəticəsində iri sənaye müəssisələrinin, zavod və fabriklərin, eləcə də kolxoz və sovxozların bir çoxu fəaliyyətini dayandırması nəticəsində ölkədə kütləvi işsizlik yaranmışdır. Bu da gənclərin ölkəni tərk etməsinə, iş üçün Rusiya və digər xarici dövlətlərə köçməsinə səbəb olurdu. Problemin aradan qaldırılması üçün Azərbaycan hökuməti tərəfindən 2000-ci ildən başlayaraq dövlət proqramları həyata keçirməyə, məğulluğun təmin edilməsi istiqamətində ciddi addımlar atılmağa başladı. Bu da məşğulluq probleminin, o cümlədən gənclərin işlə təmin olunmasına şərait yaratmışdır. Bunun nəticəsində Azərbaycanda işsizliyin səviyyəsi keçən yüzilliyin 90-cı illəri ilə müqayisədə 4 dəfə aşağı düşmüşdür - 20%-dən 5%-ə enmişdir. Bu da ölkədə çoxsaylı iş yerlərinin açılması nəticəsində baş vermişdir. Belə ki, Azərbaycanda 2003-cü ildən 2017-ci ilin axırına olan məlumata görə 1 900 000 təzə işçi yeri açılıb. Bunun da təxminən dördü üçü, yəni 1 400 000 daimi olan iş yeri hesab edilir. (38. səh.1). Ancaq bu dövrdə əhalinin 1,5 milyon nəfər artması nəzərə alınsa, yeni iş yerlərinin açılması prosesinin davamlı olacağını deyə bilərik.

Bu iş yerlərinin 70 faizdən çoxu ölkəmizin rayonlarında, təxminən 76%-i özəl sektorda formalaşdırılmışdır. 2018-ci il fevralın 1-nə olan məlumatlara əsasən Azərbaycanda iqtisadi cəhətdən fəal əhali 5 milyon 74 min nəfərə çatıb. Bunun da 4 milyon 882 minini iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində çalışanlar təşkil edib. Elə statistikja 2018-in əvvəlinə verdiyi məlumatda maddəli işçilərin 1 milyon 521 300 nəfərə çatdığını bildirib. Onun da 880 100-ü dövlətin müssəisə və təşkilatlarında, 641 200-ü isə özəl qurumlarda çalışıb. İşsiz kimi qeydiyyata düşənlərin sayı isə

təxminə 204 min nəfər olub. Ümumiyyətlə son illər iqtisadi fəal əali artıb. Bunu DSK-nın son hesabatları da göstərir.

Cədvəl 2.1.1. Azərbaycanca məşğul və işsiz əhalinin illər üzrə sayı və strukturu

	2005	2010	2013	2016
Əhalinin illər üzrə orta sayı (min nəfər)	8500,30	4845,70	9416,80	9757,80
İqtisadi cəhətdən səal əhalinin illər üzrə sayı (min nəfərlə)	4380,10	4845,70	4757,80	5012,70
İqtisadi sahələr üzrə məşğulluğu olan əhalinin sayı (min nəfərlə)	4062,30	4587,40	4521,20	4759,90
Onlasrdan mülkiyyət növünə görə:				
Dövlətdə işləyənlər (min nəfərlə)	1229,80	1142,70	1169,40	1171,40
Özəl sektorda işləyənlər (min nəfərlə)	2832,50	3186,40	3351,80	3588,50
İşsiz əhali (min nəfərlə)	317,80	258,30	236,60	252,80
Məşğulluq mərkəzlərində işsiz statusu verilənlər (nəfərlə)	56343,0	38966,0	36206,0	32972,0
Onların içərisindən işsizlik müavinəti verilənlər (nəfərlə)	2087,0	87,0	636,0	1857,0
İqtisadi sahələr üzrə məşğul olan (min nəfərlə)	1957,60	2101,70	2183,70	2294,20
İqtisadi sahələr üzrə muddla işləyənlər (min nəfərlə)	1297,10	1382,90	1514,0	1514,30
İqtisadiyyatda muddla işləyənlərin orta aylıq maaşı (manatla)	123,60	331,50	425,10	499,80
Peşə hazırlığı keçən kadr sayı (nəfərlə)	5254,0	4792,0	6849,0	4815,0
İxtisasını artıran rəhbər işçilərin və mütəxəssis heyətinin sayı (nəfərlə)	10 022,0	22 326,0	17 234,0	14 429,0

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/source/labour/>

Respublikada aparılan iqtisadi islahatlar nəticəsində qeyri-neft sektorunda yeni iş yerləri, müəssisələr, xidmət obyektləri və sair açılmışdır.

Aşağıdakı cədvəldən görüldüyü kimi, son illər istehsalda çalışanların sayı da ildən-ildən artıb. Prezident İlham Əliyevin apardığı iqtisadi islahatların nəticəsində işləyənlərin böyük hissəsi

2018-ci ilin yanvarın 1-nə ölkə iqtisadiyyatında müxtəlif sahələrdə əmək sərf edən insanların 1 521 300-ü muddla fəaliyyət göstərmiş. Bunun da 880100 nəfəri dövlətə aid müəssisə və təşkilatlarda, 641 200-ü özəl şirkətlərdə çalışmışlar. Dövlət Statistika Komitəsindən AZƏRTAC-a bildirişlər ki, muddla çalışan işçilərin arasında bölgü olub: təhsil- 21,9%; ticarət və nəqliyyat vasitələrinin təmiri- 19,2%; sənaye –

13,2%; əhaliyə səhiyyə və sosial xidmətlərin göstərilməsi -8,6%; dövlət idarəetmə, müdafiə və sosial təminat – 7,2%; tikinti- 6%; nəqliyyat və anbar təsərrüfatı- 4,7%; peşə, elmi və texniki fəaliyyət 3,4%; kənd və meşə təsərrüfatı, balıqçılıq – 3,2%; maliyyə, sığortada işləyənlər – 1,6%; sair sektorlarda- 11%. (50. səh.1)

Cədvəl 2.1.2. Azərbaycanda məşğul olanların iqtisadi fəaliyyət sahələri üzrə bölgüsü (min nəfərlə)

İqtisadi fəaliyyət üzrə	2005	2010	2013	2016
Bütün iqtisadi sahələr üzrə (cəmi)	4062,30	4329,10	4521,20	4759,90
Kənd və meşə təsərrüfatı, balıq sənayesində çalışanlar	1573,60	1655,01	1677,40	17729,60
Mədən çıxarmada çalışanlar	42,30	41,50	42,30	38,10
Eməl sənayesində çalışanlar	198,40	208,90	224,10	242,20
Elektrik enerjisi,qaz və buxar istehsalı,bölgüsü və və təhcizində çalışanlar	27,90	30,60	32,30	27,30
Su təhcizi, tullantıların təmizliyi və emalı	23,90	25,20	25,70	30,60
Tikinti sektorunda çalışanlar	211,90	287,50	325,50	343,80
Ticarət və nəqliyyat təmirində çalışanlar	634,80	626,70	664,01	699,60
Nəqliyyat və anbar təsərrüfatında çalışanlar	174,60	179,10	183,80	198,40
Turizm və ictimai iaşədə çalışanlar	25,10	46,90	49,20	68,40
İnformasiya və rabitədə çalışanlar	32,30	55,80	58,10	61,20
Maliyyə və sığortada çalışanlar	18,10	24,40	30,60	27,10
Daçınmaz əmlak sahəsində çalışanlar	82,10	69,60	79,40	88,01
Peşə, elmi və texniki fəaliyyətdə çalışanlar	43,40	45,60	56,30	68,40
İnzibati və yardımçı xidmətlər göstərənlərin sayı	38,70	46,50	52,40	57,10
Dövlət idarəetməsi, müdafiə və sosial təminatda çalışanlar	256,60	279,10	282,30	285,40
Təhsil sektorunda çalışanlar	345,10	349,80	366,20	374,80
Əhaliyə səhiyyə və sosial xidmətlər göstərilməsi sahəsində çalışanlar	188,80	170,30	171,80	185,60
İstirahət, əyləncə və incəsənət sahəsində çalışanlar	52,40	59,60	61,80	77,40
Başqa sektorlarda fəaliyyət göstərənlər	92,30	127,01	138,01	156,90

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/source/labour/>

Qeyd edək ki, əhalinin məşğulluğunun təmin olunmasında son 10-15 ildə həyata keçirilən inkişafyönümlü dövlət proqramlarının böyük rolu olmuşdur. Belə ki, Prezident İlham Əliyevin rəhbərliy altında həm respublikanın rayonlarının inkişafı, həm qeyri-neft sektorunun dirçəldilməsi, istehsal sahələrinin şaxələndirilməsi, həm də işləyənləri maddi təminatının yaxşılaşdırılması sahəsində görülən işlər, həyata keçirilən dövlət proqramları və konsepsiyalar işsizliyin səviyyəsinin azaldılması, məşğulluğun artırılması baxımından əhəmiyyətli olub.

Bu dövlət proqramlarının həyata keçirilməsi nəticəsində qeyri-neft sektoru sıçrayışla inkişaf etmişdir. Paytaxtla yanaşı, rayonlarda xeyli sayda yeni iş yerləri yaradılmış, gənclərin işlə təminatı yaxşılaşdırılmışdır.

Bizim apardığımız təhlil göstərir ki, məşğuluqla bağlı Dövlət Proqramının reallaşdırılması bir-sıra vəzifələrin yerinə yetirilməsinə zəmin qurmuşdur. Onlara:

1. iş adamlarının fəaliyyətinə münbit şərait qurulmuş, xırda və orta iş adamlarının inkişafı dəstəklənmiş, eləcə də vətəndaşların fərdi məşğulluğuna lazımı şərait yaradılmışdır;
2. iş yerlərinin açılmasına yönəlik sərmayə qoyuluşlarına yaşıl işıq yandırılmışdır;
3. işləməyən insanların yaşayışını təmin etmək, gizli əmək fəaliyyətilə məçğul olanların qeydiyyatına alınması artırılmışdır;

işgütürənlərin tələbatına uyğun uşmi qüvəsinin hazırlanması üçün tədbirlər görülmüş, monitorinqlər aparılmışdır və sair (4.səh4.).

Məşğulluq strategiyasının həyata keçirilməsində prezident İlham Əliyevin yürütdüyü sosial-iqtisadi siyasətin böyük rolu olmuşdur. Bu istiqamətdə dövlət başçısının apardığı siyasət nəticəsində 1, 9 milyon yeni iş yeri yaradıldı ki, bu da əhalinin həm məşğulluğunun, həm də gəlirlərinin artırılmasına xidmət etmişdir,

Aparılan bu işlər nəticəsində özəl sektorun məşğulluqda payı artmışdır. Belə ki, 90-cı illərin sonlarında məşğul əhalinin təxminən 40 faizi dövlət sektorunda çalışırdısa, 2005-ci ildə bu göstərici 33,2 faizə, 2005-ci ildə 30,3 faizə, 2013-cü ildə təxminən 26%-ə, 2016-cı ildə isə bu ədəd 24, 5%-ə qədər azalıb. Daha dəqiq hesablamalar aparsaq görürük ki, 90 –cı illərlə müqayisədə özəl sahələrdə işləyənlərin sayı təxminən 1,5 dəfəyə yaxın artıb.

Ölkə başçısının Prezident seçildikdən sonra apardığı siyasətin də özəl sektorun inkişafında çox böyük rolu olub. Bunun sayəsində 2003-2017-ci illərdə işləyən vətəndaşlarımızın tərkibində özəl sektorda çalışanların xüsusi çəkisi təxminən 800000 nəfər və yaxud, 28, 5% çoxalmışdır. Aqrar sektordakı inkişaf da buna təsir edib. Bunun nəticəsində kənd skinləri arasında məşğulluq yüksəlib və qazancları da təxminən, 5, 8 dəfə çoxalıb(51. səh.1).

Cədvəl 2.1.3. Azərbaycanca işləyənlərin mülkiyyət növləri üzrə bölünməsi:

	2005	2005	2010	2013	2016
İqtisadi sahələr üzrə məşğul əhali(min nəfərlə)	3613,01	4062,30	4329,10	4521,20	4759,90
Onlardan mülkiyyət növlərinə görə:					
Dövlət sektoru (min nəfərlə)	2027,21	1229,80	1142,70	1169,40	1171,40
Özəl sektor (min nəfərlə)	2832,50	2832,50	3186,40	3351,80	3588,50
Bütün iqtisadi sahələr üzrə məşğul olanlar, %-lə	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Onlardan mülkiyyət növlərinə görə:					
Dövlət sektoru (min nəfərlə)	57,0	30,30	26,40	25,90	24,60
Özəl sektor (min nəfərlə)	43,0	69,70	73,60	74,10	75,40

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/source/labour/>

Özəl sektorda məşğulluğu artmasında xidmət sahələri mühüm rol oynayıb. 2018-ci ilin əvvəlinə olan məlumata görə, firma və şirkətlərdə, qurumlarda maddi işləyən şəxslərin cəmi 22,7 faizi məhsul istehsalı sahələrində fəaliyyət göstərib. Bu dövrdə xidmət sahəsində işləyənlərin qalanın bölgüsüyuxarıda verdiyimizdən təkrarlamırıq.

Qeyri-dövlət sektorunda məşğulluğun artması əmək bazarında rəqabətin də yüksəlməsinə səbəb olur. Hazırda Azərbaycanda yeni iqtisadi münasibətlərin dərinləşməsi, bazar infrastrukturunun formalaşması, xidmət sektorunda, o cümlədən ticarət, maliyyə, sığorta və başqa sahələrdə ölkə vətəndaşlarının alternativ məşğulluğuna hər cür şərait yaradılıb. Bunun da nəticəsində iqtisadi fəal əhəlinin içərisində dövlət sektorunda maddi əmək fəaliyyəti ilə məşğul olanların sayı getdikcə azalır, özünü məşğulluğun, sərbəst əmək fəaliyyətilə məşğul olanların sayı get-gedə artır.

Bununla yanaşı müasir dövrdə Azərbaycanda da əmək bazarında ikili məşğulluq çoxalmaqdadır. Bu da əhəlinin həm də daha çox gəlir əldə etməsinə şərait yaradır. Məhz gəlirlərini artırmaq, həyat səviyyəsini yaxşılaşdırmaq üçün dövlət sektorunda çalışanlar eyni zamanda həm də qeyri-dövlət sektorunda, əsasən xidmət sahəsində də fəaliyyət göstərirlər. Bunun da nəticəsində son illərdə əmək ehtiyatları tərkibində iqtisadiyyatda məşğul olanların sayı ildən ilə artmışdır. Belə ki, müstəqilliyin iul illərində əmək ehtiyatlarının tərkibində məşğul əhəlinin çəkisi

təxminən 95 faizdən 60-70 faizə qədər enmişdi. Buna görə, əhalinin əhəmiyyətli bir hissəsi, xüsusilə də gənclərin böyük bir qismi Rusiyaya üz tutmaq məcburiyyətində qalmışdı. Həyata keçirilən proqramlar nəticəsində məşğul əhalilə əmək ehtiyatları arasında kəmiyyət fərqi azalmışdı. Belə ki, əmək ehtiyatlarının tərkibində məşğul əhalinin çəkisi 2010-cu ildəki 70 faizdən 2017-ci ildə 76 faizə yüksəlmişdi.

Qeyd edək ki, əmək ehtiyatlarının tərkibində məşğul əhalinin xüsusi çəkisi artması, “Azərbaycan Respublikasının Məşğulluq Strategiyasının həyata keçirilməsi üzrə 2011-2015-ci illər üçün Dövlət Proqramı”nın effektiv həyata keçirilməsi də ciddi rol oynamışdır. Burada Proqramda nəzərdə tutulan aşağıdakı tədbirlərin rolu böyük olmuşdur.

- işçi qüvvəsilə onların işləməsi üçün açılan iş yerləri arasında uyğunluq qurulması;
- iş axtaranların daha tez özünə uyğun iş tapa bilməsini təmin edən axtarış-informasiya sistemini yaratmaq;
- peşə hazırlığında müasir metodlardan yararlanaraq, insan resurslarının müasir tələblərə uyğun hazırlanması;
- neft gəlirlərin bir hissəsinin insan kapitalına yönəldilməsinin;
- sahibkarların maliyyələşdirilməsi, uzunmüddətli kreditlərin həcmünün artırılması, investisiya, vergi siyasəti yolu ilə məşğulluğun tam olaraq təmin olunmasına nail olmaq və sair(5. səh 1.).

Göstərilənlən işlərlə yanaşı, ölkədə gənclərin məşğulluğunu təmin olunması əsas problemlərdəndir. Dövlət Statistika Komitəsinin son məlumatlarına görə ölkə əhalisinin 28,1 faizi gənkdir. Bu rəqəmi biz dünya ölkələrilə müqayisə etdikdə çahid oluruq ki, bizim ölkədə vəziyyət yaxşıdır.

Belə ki, ötən ilin məlumatları əsasında apardığımız hesablamalar nəticəsində ölkəmizdə 14-29 yaş arası olan gənclərin sayının 2, 574 milyona çatdığı məlum olur. Yəni, nəzərə alsaq ki, respublikamızda ötən il təxminən 6,3 milyon əmək ehtiyatı olub, bu onun 40%-dən çoxunun gənc olması deməkdir. Ona görə də dövlətin qarşısında əsas vəzifələrdən biri də gənclərə yeni iş yerləri açaraq, onların məşğulluğunu təmin etməkdir.

Cədvəl 2.1.4: Əmək ehtiyatları və məşğul əhali haqda məlumat (min nəfər)

İllər	Cəmi	Əmək qabiliyyətli yaşda əmək ehtiyatlarının sayı	İqtisdi sahələr üzrə məşğul əhalinin sayı	İqtisadi sahələr üzrəməşğul olan əmək qabiliyyəti yaşından yuxarı olanların sayı	İqtisadi sahələr üzrə məşğul yeniyetmələrin sayı
1990	4025,80	4021,70	3703,40	167,20	---
2000	4685,80	4530,80	3855,50	142,80	12,20
2005	5421,30	5304,30	4062,30	103,80	13,50
2010	6015,00	6198,70	4671,60	137,20	6,20
2016	6350,40	6207, 01	4759,90	143,40	---

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/source/labour/>

Qeyd edək ki, beynəlxalq aləmdə olduğu kimi, bizim ölkədə də gənclərin işlə təmin edilməsi problemi qalır. Ötən ilin statistik məlumatlarını təhlil etsək görürük ki, əhalinin ümumi işsizliyi ilə (5%) müqayisədə 15 yaşdan 29 yaşa qədər olan gənclərin işsizliyi (9,4%) təxminən 2 dəfə çoxdur. Yəni, gənclərin əmək bazarı sahəsində problemləri, digər yaş kateqoriyalarına görə, daha ciddidir. Ona görə də, ölkə Prezidentinin göstərişi ilə Məşğulluq Strategiyasını həyata keçirmək üçün yeni dövlət proqramının hazırlanması üzərində ciddi işlər gedir. Bu proqramın əsas hədəfi gənclər arasında işsizliyin səviyyəsini azaltmaqdır.

2.2. Respublikada gənclərin məşğulluğunun təmin edilməsi ilə bağlı problemlər

Müasir dövrdə iqtisadi inkişafın təmin olunmasında gənc işçi qüvvəsindən səmərəli istifadə mühüm yer tutur. Ona görə də gənclərin məşğulluq problemlərinin düzgün müəyənləşdirilməsi və onların həll olunması çox mühüm hesab olunur. Prezident tərəfindən 26 oktyabr 2005 – ci ildə təsdiqlənmiş 2006-2015 –ci illər üzrə Məşğulluq Strategiyası üzrə Dövlət Proqramında bir sıra tədbirlərin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Bu tədbirlərə daxildir:

1. İxtisasını artırmaq üçün peşə hazırlığından keçən gənclərin zamanla daimi iş yerlərilə təmin etmək;
2. İş yerindən çıxarılan gənc kadrların müasir dövrdə tələb olunan peşələr və ixtisaslar üzrə yenidən hazırlığına nail olmaq;
3. Sahibkarların gənc işçi qüvvəsini təmin etməkləbağlı qanunla üzərlərinə qoyulmuş kvotaya əməl etməsini stimullaşdırmaq;
4. Hərbi xidmətini başa vuran gənclərin müasir dövrün tələblərinə uyğun ixtisaslar və peşələr üzrə hazırlanmasını, həmçinin biliklərinin artırılması üçün trenu=inq və inkişaf proqramlarının keçirilməsini təmin etmək;
5. Gənc işçi qüvvəsinin mövsümlə olan işlərə, eləcə də ictimai fəaliyyətə cəlb edilməsi;
6. Ölkədə turizmin inkişafına adekvat olaraq, bu sahə üzrə gənc kadrların hazırlığını həyata keçirmək;
7. Gənclər arasında işsizliyə səbəb olan halların araşdırılması;
8. Regionlarda gənc iş adamlarına, eləcədə işsizlikdən əziyyət çəkən gənc kadrlara kömək məqsədilə biznes mərkəzlərin qurulması;
9. Gənc kadrların əmək tutumlu sektorlarda, müxtəlif iqtisadi fəaliyyət növləri üzrə ETT-nin ən müsir tələblərinə uyğun hazırlanması;
10. Gənc işçi qüvvəsi arasında miqrasiyanın sayının azaldılması üçün regionlarda təzə fəaliyyət sahələrinin yaradılması və sair (4. səh 8.).

Proqramın həyata keçirildiyi illərdə qeyd olunan istiqamətlərdə xeyli iş görülsə də, gənclərin məşğulluğuna maneə olan qeyd olunan problemlərin əksəriyyəti hazırda da aktualdır.

Hazırda beynəlxalq səviyyədə gənc deyəndə, əsasən 15 tyaşdan 24 yaşa qədər olanlar nəzərdə tutulur. Bioloji cəhətdən də gənclər 25 yaşdan aşağılar sayılır.. Ancaq müxtəlif ölkələrdə gənclik dövrü dəyişir. Avropanın əksər ölkələrində gənclik dövrü əsasən 15 –dən 29-a, şimal qonşumuzda isə 16-dən 30-a qədər olan dövr sayılır. Azərbaycanda əvvəllər 16 yaşdan başlayaraq, 35 yaşa çatana qədər gənc hesab edilsə də, 2007-ci ildən "Gənclər siyasəti haqqında" qanuna

dəyişikliklərdən sonra bu da dəyişdi. İndi gənclik 14 yaşdan başlayır, 29 yaşda tamamlanır (22. səh 58).

Statistika Komitəsinin məlumatına görə, Azərbaycanda gənclər əhalinin 28,1 faizini təşkil edir. Ölkədə yuxarıda qeyd etdiyimiz yaş arasında olan gənc vətəndaşların sayı 2 milyon 574 min nəfər olub. Yəni, hazırda ölkədəki 6 350 000-lik əmək ehtiyatının 40%-dən artığı gənc vətəndaşlardır. Azərbaycanda gəncələr qanuni olaraq əmək münasibətlərinə 15 yaşdan başladığından, gənclər 3 yaş qrupu üzrə alt qruplarda tədqiq olunur. Bura aiddir: yaşı 15-dən 19-a qədər olanlar; yaşı 20-dən 24-ə qədər olanlar; yaşı 25-dən 29-a qədər olanlar.

Əmək ehtiyatlarının əhəmiyyətli hissəsini gənclər yaşkil etdiyindən, onların məşğulluq problemlərinin həll olunması dövlət üçün prioritetdir. Müasir dövrdə bütün dünyada olduğu kimi, Azərbaycanda da gənc nüfuzun işlə təminatındakı problemlər 2 qrupda təsnifləşdirilir.

Əvvəla, gənc vətəndaşlar içərisində işsizlik daha çoxdur və ildən-ilə artır. Belə ki, 2018-ci ilin əvvəlinə olan məlumata görə, Azərbaycanda ümumi işsizlik səviyyəsi 5 faiz olub.

İkincisi isə gənclər aşağı gəlir əldə edir, əksəriyyəti yoxsulluq həddinə yaxın məvacib alır. Bu haqda Prezident İlham Əliyev hökumətin ötən ilki nəticələrinə dair iclasda bildirib: “Qeyd etməliyəm ki, ilin yekunlarına görə Azərbaycanda işsizlik 5 faiz, yoxsulluq isə 5,4 faiz səviyyəsindədir”.

2016-cı ildən Azərbaycanda ümumi işsizliyin səviyyəsi 5 faiz həddində stabilləşib. Ancaq gənclər arasında bu bir qədər yüksək olub. Belə ki, sə də, rəsmi statistikaya görə 19 yaşa qədər gənclər arasında işsizliyin səviyyəsi 15 faiz olub. Bu səviyyə 20 yaşdan 24 yaşa qədər olan gənclər arasında 12,7 faizə düşüb. Yaşı 25-də artıq olan gənclərin isə işsizliyi 6, 3 faiz təkil etməklə, ölkə üzrə işsizlik səviyyəsinə yaxınlaşıb.

Qeyd edək ki, gənclərin məşğuluğu problemi bütün dünyada mövcuddur. BƏT-in məlumatına görə, dünyada işə başlamaq istəyən və yaşı buna imkan verən gənc işçi qüvvəsinin hər il 2 milyona yaxını işsizləri cərgəsinə qoşulur. Buna görə də, son statistik məlumatlarda hazırda dünyada təxminən 70-80 milyon gəncin qeyri-

məşğul gənc işçi qüvvəsinin olduğu bildirilir. İnkişaf etməkdə olan işsiz gənclərin çoxunun qeydə alınmadığından, ola bilsin ki, işsiz gənclərin sayı daha çoxdur.

Cədvəl 2.2.1: Azərbaycanca yaş qrupları üzrə əhalinin sayı:

Yaş kateqoriyaları	1990	2000	2005	2010	2017
Cəmi	7131,90	8032,80	8447,40	8997,60	9810,01
Onlardan ayrı-ayrı yaşlar üzrə:					
0-4	861,01	730,10	572,70	670,10	835,50
5-9	786,40	889,80	731,70	634,80	761,90
10-14	699,50	925,70	893,70	725,80	622,40
15-19	681,80	806,40	927,60	905,20	663,60
20-24	691,90	657,70	809,90	939,20	842,20
25-29	702,90	623,90	661,50	819,90	941,90
30-34	591,40	662,20	625,20	684,40	870,20
35-39	419,30	688,10	666,10	624,90	732,90
40-44	272,50	584,10	684,40	664,60	622,01
45-49	223,01	370,10	577,50	680,10	646,10
50-54	358,30	229,10	363,50	555,80	657,30
55-59	273,40	175,30	223,10	348,10	608,80
60-64	229,30	266,80	163,10	209,70	384,90
65-69	120,70	192,80	237,80	138,50	242,50
70-74	74,60	123,40	158,01	195,01	106,50
75-79	68,80	52,50	93,50	116,40	141,90
8- yaşdan böyüklər	77,10	50,80	58,10	85,10	129,40
Əmək qabiliyyəti yaşda olanlar	3941,0	4777,40	5502,50	6167,90	6705,50

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/source/demography/>

Ümumiyyətlə gənclər arasında işsizlik yalnız Azərbaycanda deyil, beynəlxalq səviyədə getdikcə artır. Təsadüf deyil ki, dünyanın iqtisadi cəhətdən inkişaf edən ölkələrində işsiz gənclər sayı orta işsizlik səviyyəsi ilə müqayisədə 2, bəzən hətta 3 dəfəyə yaxın yüksək olur. Bunu biz G20 ölkələrinin toplantısında verilən qərarlardan da görürük. Bu ölkələrin 2015-ci ildə Türkiyənin paytaxtında qəbul etdiyi qərarla 10 il ərzində işsizliyin 20 faizdən 15-ə endirilməsi nəzərdə tutulur.

Cədvəl 2.2.2: Azərbaycanca gənc işçi qüvvəsinin məşğulluq və işsizlik göstəriciləri.

Yaş kateqoriyaları	Məşğul gənclərin göstəricisi (faizlə)			İşsiz gənclərin göstəricisi (faizlə)		
	2013	2015	2016	2013	2015	2016
Cəmi	95,00	95,00	95,00	5,00	5,00	5,00
Onılardan 15 -29 yaş arası gənclər	90,10	90,40	90,60	9,90	9,60	9,40
O cümlədən:						
15- 19 yaşlılar	84,10	84,40	85,00	15,90	15,60	15,00
20-24 yaşlılar	86,70	87,00	87,30	13,30	13,00	12,70
25-29 yaşlılar	93,40	93,50	93,70	6,60	6,50	6,30
Kişilər						
Cəmi	96,00	95,90	95,80	4,00	4,10	4,20
Onlardan 15-29 yaş arası gənclər	91,80	92,20	92,20	8,20	7,80	7,80
O cümlədən						
15-19 yaşlılar	83,40	85,60	85,90	16,60	14,40	14,10
20-24 yaşlılar	88,90	89,20	89,30	11,10	10,80	10,70
25-29 yaşlılar	95,20	95,20	95,20	4,80	4,80	4,80
Qadınlar						
Cəmi	94,10	94,10	94,00	5,90	5,90	6,00
Onlardan 15-29 yaş arası gənclər	88,20	88,40	88,90	11,80	11,60	11,10
O cümlədən:						
15- 19 yaşlılar	84,90	83,00	83,80	15,10	17,00	16,20
20-24 yaşlılar	84,30	84,50	85,10	15,70	15,50	14,90
25-29 yaşlılar	91,50	91,80	92,00	8,50	8,20	8,00

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/source/demography/ay/>

İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə (İEOÖ) işə gənclər yalnız iş tapmaqda deyil, həm də işləyən gənclər normal gəlirlər əldə etməkdə problemlə qarşılaşırlar.

Bu problem Azərbaycanda da mövcuddur. Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatına görə, son illər Azərbaycanda qeyri-məşğul vətəndaşların yarısı gənc vətəndaşlardır. Belə ki, əgər 2016-cı ildə ölkədə, 252, 8 min nəfər iş tapa bilməyən vətəndaş olmuşdur ki, bunu da təxminən yarısı 125, 9 min gənclər olmuşdur. Onların işərisində də 15 yaşdan 24 yaşa qədər olan gənclər üstünlük təşkil etmişdir. Onların sayı 63, 6 min nəfər olmuşdur. İkinci yerdə 25 yaşdan 29-a qədər olan gənclər gəlmişdir- 47 min nəfər. 15 yaşdan 19 yaşa qədər iş axtaran gənc sayı isə 15, 3 min nəfər olmuşdur. Bunu statistikan

Cədvəl 2.2.3. İqtisadi fəal və işsiz əhali arasında gənclərin sayı

Yaş kateqoriyaları	Ölkəmizdəki iqtisadi cəhətdən fəal əhali		Onlardan			
			Məşğul olan əhali		İşsiz olan əhali	
	2015	2016	2015	2016	2015	2016
Cəmi						
Cəmi	4915,30	5012,70	4671,60	4759,90	243,70	252,80
Onların arasında 15-29 yaş arası olanlar	1302,50	1345,30	1177,50	1219,40	125,00	125,90
O cümlədən:						
15-19 yaşlılar	98,80	101,70	83,40	86,40	15,40	15,30
20-24 yaşlılar	489,30	502,30	425,80	438,70	63,50	63,60
25-29 yaşlılar	714,40	741,30	668,30	694,30	46,10	47,00
Kişilər						
Cəmi:	2510,80	2573,20	2408,20	2465,70	102,60	107,50
Onların arasında 15-29 yaş arası olanlar	686,30	705,60	632,50	650,90	53,80	54,70
O cümlədən:						
15-19 yaşlılar	54,70	56,60	46,80	48,60	7,90	8,00
20-24 yaşlılar	261,10	265,60	233,00	237,20	28,10	28,40
25-29 yaşlılar	370,50	383,40	352,70	365,10	17,80	18,30
Qadınlar						
Cəmi	2404,50	2439,50	2263,40	2294,20	141,10	145,30
Onların arasında 15-29 yaş arası olanlar	616,20	639,70	545,00	568,50	71,20	71,20
O cümlədən:						
15-19 yaşlılar	44,10	45,10	36,60	37,80	7,50	7,30
20-24 yaşlılar	228,20	236,70	192,80	201,50	35,40	35,20
25-29 yaşlılar	343,90	357,90	315,60	329,20	28,30	28,70

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/source/demography/ay/>

Buna görə də, hazırda Azərbaycanda yeni iş yerlərinin açılması, sahibkarlığa daha yaxşı şərait yaratmaqla işgüzar mühitin gücləndirilməsi, peşə hazırlığı sistemini yenidən qurmaqla gənclərin işlə təmin edilməsinə şərait yaradılması dövlət siyasətinin əsas istiqamətləridir. Hazırda gənclərin məşğulluğunun təmin olunmasında çətinlik yarıdan bir sıra amillər var. İqtisad elmi üzrə fəlsə doktoru İ.E.İsmayılov gənclərin məşğulluğunu çətinləşdirən amillərlə bağlı araşdırmasına əsaslanaraq bu istiqamətdə aşağıdakıları xüsusi olaraq qeyd edib:

1. Ölkədə kadr hazırlığını həyata keçirən universitet və institutların, ali və orta təhsil müəssisələrinin, həmçinin peşə məktəblərinin əmək bazırına uyğun fəaliyyətinin təşkil edilməməsi, bu istiqamətdə araşdırma aparılmaması,

sahibkarların – firma və şirkətlərin, hətta dövlət təşkilatlarının necə və hansı ixtisada işçi tələb etdiklərinin müəyyən olunmaması;

2. Azərbaycanda gənc işçilər bu günkü tələblərə uyğun peşə biliklərinə yiyələnmə bilməməsi, öz sahələri üzrə əldə etdikləri bilik və bacarıqlar müasir tələblərə cavab verməməsi, sahibkarların tələblərini qarşılamaması, onların rəqabətdavamlılığının, təcrübəsi və s. (22, səh 59.)

Qeyd olunan problemlər içərisində gənclərin əmək bazarının tələblərinə uyğun təhsil ala bilməməsi xüsusi yer tutur. Ölkəmizin statistika komitəsinin məlumatına görə, iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində əmək fəaliyyəti ilə məşğul olan insanların yalnız 16 faizdən bir qədər artığı ali təhsilə malikdir. Təxminən 11 faizi isə kollec və texneukmaları bitirib. Ölkə üzrə peşə məktəblərində müəyyən ixtisasa yiyələnənlərin sayı isə 5 faizdən bir qədər artıqdır. Bunu müqabilində ölkədə işləyənlərin 68 faizə yaxını yalnız orta məktəbdə aldığı biliklərlə əmək bazarına daxil olublar. Bu problem özünü gənclər arasında da birizə verib. Statistik məlumatların təhlili göstərir ki, elə gənclərini də cəmi 20 faizi universitet və institutları bitirib. 11 faizə yaxını isə kolleclərdə və yaxud texneukmalarda təhsil alıb. Ancaq yerdə qalan hissəsi, yəni məşğul gənclərin 2/3 hissəsi heç bir peşə cə ixtisasa yiyələnmədən çalışırlar. Yəni, biliksiz və funksional təhsilsizdirlər.

Bu fakt beynəlxalq təşkilatların da hesabatlarında özünü göstərib. Belə ki, İnsan kapitalı İndeksində ölkəmiz altmış üçüncü yerdə qərarlaşıb ki, bunun da başlıca səbəbi gənclərin təhsilsizliyi olub. Aparılan təhlildə ölkəmizdə 24 yaşa qədər olan gənc işçi qüvvəsinin keyfiyyəti ən aşağı təyin olunub. Əlli beş yaşdan pensiya yaşına qədər olan əmək ehtiyatı isə daha yüksək keyfiyyətə malik olduğu müəyyənləşdirilib. Yəni, Azərbaycanda ixtisaslı kadr potensialı böyük hissəsi yaşlı nəsil arasındadır. Gənclərin içərisində isə zəif kadrlar üstünlük təşkil edir(43. səh1.).

Bundan əlavə iqtisadçı ekspert R. Məmədov “Azərbaycan” qəzetində dərc etdiyi məqalədə(<http://www.azerbaijan-news.az/index.php?mod=3&id=127344>.) göstərib ki, ölkəmiz yaşı 25-də başlayaraq, əlli dördə qədər olanlar işərisində ixtisaslı kadrların sayına görə, səksən beşinci sırada yer tutub. Bundan əlavə ölkəmiz

universitetlərimizdə verilən təhsilin keyfiyyətinə görə yetmiş səkkinci, orta məktəbi bitirənlərin universitet və institutlara sənəd verməsi baxımından doxsan dördüncü, kadrların teninqi və yenidən hazırlığı baxımından səksən ikinci (yüz qırd dörd ölkə içində) sıradadır. Bunun da ən başlıca səbəbi gənclərin biliklərinin dövrün tələblərilə uzlaşmamasıdır. Ölkədə gənclərin keyfiyyətli peşə təhsili ala bilməməsi üçün lazımı şəraitin olmaması burda başlıca rol oynayır.

Gənclərin 70%-dən artığı ali təhsil ala bilmədiyindən, onların iş tapa bilməməsinin əsas səbəbi peşə təhsililə bağlıdır. Sahibkarların bu gün ali təhsilli mütəxəssislərdən daha çox, müasir peşə biliklərinə malik kadrlara ehtiyacı var. Bunlar isə peşə təhsili müəssələri vasitəsilə hazırlanacaq. Ona görə də Avropa ölkələrində hər il gənclərin 30 faizə yaxını peşə təhsilinə yönəlir. Bizim respublikamızda isə bu 5-6 faiz çivarındadır. Buna görə də 2016-cı ilin dekabrında Preziden İlham Əliyev tərəfindən qəbul edilən Strateji Yol Xəritəsinin əsas istiqamətlərindən biri də peşə təhsilini inkişafına yönəlib.

Həmin sənəddə Azərbaycanda bu sahədəki çətinliklər sadalanıb. Belə ki, peşə məktəblərinin fəaliyyəti üçün lazımı hüququ bazanın yaradılmaması; peşə məktəblərinin infrastrukturunun, binalarının, içərisindəki əyani vəsaitlərin çox köhnəlməsi; bu sahədə şagirdlərin oxuması üçün müəfiq kitabların olmaması; peşə məktəblərinin idarə edilməsində müasir menecementdən istifadə edilməməsi; ayrılan maliyyənin yetərsizliyi və smərəli xərclənməməsi; sahibkarların bu istiqamətdə pul ayırmaması; peşə məktəbi müəllimlərinin maddi təminatının şğı olması; orta məktəblərdə oxuyan yeniyetmələrin peşə məktəblərinə təşviq edilməməsi və sair kimi səbəblər göstərilib(9.səh 7-8).

Eyni zamanda ölkənin ali məktəbləri də hələlik yetərli sayda əmək bazarını bilikli mütəxəssislərlə təmin etməyə qadir deyil. Bəzi məsələlər, o cümlədən DİM-in aşağı vəürsetlərə yerləşdirməsi keyfiyyətli kadr hazırlığına mənfi təsir göstərir. Təsadüfi deyil ki, bu gün aparılan araşdırmalar diplomlu mütəxəssislərin təxminən yarısının biliklərinin yeni dövrün tələblərilə uyğunlaşmadığını göstərir. Bu problem həll olunmadan ölkədə iqtisadi inkişafı təmin etmək çətin olduğundan, ali məktəblərdə yeni standartlar tətbiq olunmalıdır.

Qeyd etdiyimiz kimi, Azərbaycanda gənclərin məşğuluğuna problem yaradan ikinci əsas səbəb, onlara verilən məvacibin yetərli olmamasıdır. Ona görə də ölkəni tərk edirlər, ya da başqa işlərdə də çalışmaq məcburiyyətində qalırlar. Nəticədə onların ixtisas səviyyəsini artırılmasında, təcrübə toplamasında, özünü inkişaf etdirməsində problemlər yaranır. Bununla bağlı dəqiq statistika olmasa da, aparılan müşahidələr və təhlillər bəzi ixtisaslar üzrə gənclərə verilən əmək haqqının eyni işi görənlərin maaşından təxminən 2 dəfə az olduğunu göstərir.

Bunlardan əlavə gənclərin məşğulluğuna maneə yaradan əsas problemlərdən biri də gizli əmək bazarında çalışan işçilərin sayının hələ də yüksək olaraq qalmasıdır. Bu həm Azərbaycanda gənclərin ixtisas səviyyəsini artırmasına, həm də, dövlətin məşğulluq sahəsində daha təkmil siyasəti yürütməsinə çətinliklər yaradır. Bu həm də gənclərin sosial müdafiəsinin təşkilinə, əmək hüquqlarının qorunmasına da çətinliklər yaradır. Mətbuatda gedən məlumatlarda, bu sahə üzrə yetkili qurumların rəhbərləri ölkədə qeydiyyatsız işləyən vətəndaşların sayının təxminən 900 min nəfər olduğunu bildiriblər. Ekspertlər isə kənd camaatının da nəzərə alaraq, bu rəqəmin 2 milyonu keçdiyini ehtimal edir. Son illər hökumət gizli məşğulluğun aradan qaldırılması istiqamətində tədbirlər görsə də, hələ də problemlər qalır. Buna görə də, hökumətin qəbul etdiyi bəzi çox sənəddə bu problemin aradan qaldırılması zəruri hesab olunur.

Bundan əlavə bəzi iş yerlərinin mövsümi xarakteri, əmək ehtiyatlarının rayonlar proporsional bölünməsi, psevdurbanizasiya gənclərin məşğulluğunun təmin olunmasına ciddi problemlər yaradır. Belə ki, mövsümü işlərdə çalışan gənclərin əksəriyyəti mövsümün başa çatması ilə əlaqədar işsizə çevrilir. Xüsusən bu problemlə kəndlərdə yaşayan gənclər qarşılaşır.

Azərbaycanda əmək ehtiyatlarının qeyri-bərabər bölünməsi də gənclərin məşğulluğunun təmin olunmasına problem yaradır. Gənclərin Bakıya axışması həm onların işlə təmin olunmasına, həm də əmək qüvvələrinin də regionlar üzrə bölgəsində bərabərsizliyi ölkədə müxtəlif istiqamətli problemlərə yol açır.

Qeyd olunanlarla yanaşı, respublikamızda gənclərin məşğulluğun təmin edilməsində bir sıra başqa problemlər də mövcuddur. Bu problemlərin həlli üçün prezident İlham Əliyev tərəfindən qəbul olunan bir sıra proqram xarakterli sənədlərdə, o cümlədən Gənclərinin İnkişaf Strategiyası çərçəvəsində bir sıra işlərin yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulur. Bu işlərin reallaşdırılması gənclərin məşğulluğunu artıracaq. Bu sənədlərdə (məsələn, 2015-2025-ci illər üzrə Gənclərinin İnkişaf Strategiyasında) bir çox mütərəqqi işlər proqnozlaşdırılıb.

Burda nəzərdə tutulan işləri ümumiləşdirsək, görürük ki, sənəddə gənc işçi qüvvəsilə işləyənlərin müafiq şəkildə təhsilləndirilməsi, yenidən hazırlığının təmin olunması; cavanların elm-texniki tərəqqiyə meylinin, texnoloji qabiliyyətlərinin artırılmasını motivləşdirmək; KİV-də gəncləri maarifləndirən mövzulara yer vermək; müəyyən bilik yarışları yolu ilə qabiliyyəti yüksək olan cavanları taparaq onlara dəstək vermək; cavanlara, o cümlədən yeniyetmələrə məşğulluqla bağlı məlumatlar vermək, onların düzgün peşələri seçməsi üçün yardım etmək; az gəlirli gənclərə özlərinin fərdi biznesini yaratmasına və həyat səviyyəsini artırmasına şərait yaratmaq; gənc işçilərin sahibkarların, eləcə də dövlət qurumlarının istəklərinə adekvat hazırlanması üçün gənclərə müasir biliklərin verilməsini təmin etmək; əngəlli cavanların işlətəminatını təmin etmək üçün proqramlar həyata keçirmək; müafiq araşdırmalar apararaq cavanların niyə işsiz olduğunu müəyyənləşdirmək; rayon yerlərində və kəndlərdəki gənc və yeniyetmələrin işlətəminatına yeni imkanlar yaratmaq; onların kreativ düşüncələrini inkişaf etdirilməsi, gənc tədqiqatçıların müasir texnoloji vasitələrlə təmin olunması və sair. (10, səh 2-3).

2.3. Azərbaycan Respublikasında gənclərin məşğulluğunun təmin edilməsində peşə-ixtisas təhsilinin problemləri və əhəmiyyəti

Son 15 ildə Azərbaycanda Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə həyata keçirilən dövlət proqramları, konsepsiyalar nəticəsində gənclərin məşğulluğunun yüksəldilməsi istiqamətində xeyli nailiyyətlər əldə olunmuşdur. Görülən işlərin nəticəsində yoxsulluq 49 faizdən təxminən 6 faizə, gənclərin

məşğulluq səviyyəsi isə bu əsrin əvvəlindəki 80 faizdən 91,6 faizə yüksəldilmişdir. Ötən ilin sonlarında Bakıda təşkil olunan toplantıda qeyd olunduğu kimi, ölkəmizdə aparılan iqtisadi islahatlar öz nəticəsini verib. 2017-18-ci illər üzrə rəqəbətə davamlılıq göstəricisində ölkəmizin dünya üzrə 37-dən 35-ə yüksəlməsi, əmək bazarının səmərəliliyi göstəricisində 26-dən 17-yə irəliləməsi bu sahədə görülməmiş işlərin nəticəsidir (44, səh 1). Bu işlər nəticəsində həmçinin Azərbaycanda gənc işçi qüvvəsinin məşğulluğu axırıncı illər ərzində təxminən 88 faizdən 92 faizə yüksəlmişdir. Bu nəticələr Azərbaycanı işsizliklə bağlı problemlərin həllinə görə beynəlxalq səviyyədə ilk onluğa gətirib çıxarıb.

Qeyd edək ki, ölkəmizin əhalisi gənc olduğundan bu faktor gənclərin məşğulluğu ciddi əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, Azərbaycanda əhalinin orta yaşı ötən ilin məlumatına görə, 32,3 yaş təşkil edir. Bu da dünya göstəricilərindən (29 yaş) nisbətən yüksək olsa da, inkişaf etmiş ölkələrlə (40 yaş) müqayisədə xeyli yüksəkdir. Dünyada, 14 yaşa qədər olan əhali dünya əhalisinin 34%-ni, 15-65 yaş arası olanlar 58%-ni, 65 yaşdan yuxarı isə 8 faizini təşkil edir (52. səh.1). Bu göstəricilərə görə də Azərbaycanda vəziyyət çox yazıxıcıdır. Belə ki, ötən il Bakıda keçirilən konfransda bəyan olunub ki, ölkəmizdə 14 yaşa qədər əhali ümumi əhalinin təxminən 23 faizini, gənclər, yəni yaşı 15-dən 65-ə qədər olanlar 71 faizini, cəmi 6 faizini isə 65 yaşdan yuxarı olanlar təşkil edir. Konfransda həmçinin qeyd olunub ki, Azərbaycanda əsrin əvvəlinə nisbətən əmək qabiliyyəti yaşında olanların xüsusi çəkisi təxminən 9 faiz artıb. Bu da daha çox yeni işlərinə tələbat formalaşdırıb (44, səh.1).

Müasir dövrdə gənclərin məşğulluğunun təmin olunmasında təhsilin amilinin əsas rol oynadığı da vurğulanıb. Sözügedən konfransda deyilib ki, hazırda ölkədə muzdlu əmək fəaliyyətilə məşğul olanların 37,5 faizi universitet və institutları bitirmiş diplomlu mütəxəssisdir. Qalan təxminən 22 faizi kollec və texnikumları bitirənlər, 37,5 %-i orta məktəb məzunları, cəmi 3 faizə yaxını isə peşə məktəblərini bitirənlərdir. (44, səh 2).

Ümumilikdə 4 milyon 759 900 məşğul əhalinin 781 mini (16 faizi) ali məktəb, 507 mini 600 nəfəri (10,7) faizi kollec və texnikum məzunudur.

Cədvəl 2.3.1. Gənclərin təhsil səviyyəsinin göstəricisi:

Yaş kateqoriyaları	Gəmi	o cümlədən təhsil					
		Ali	orta ixtisas	Peşə təhsili	Tam orta	Ümumi orta	Ibtidai
2013							
Məşğul əhalinin cəmi:	4521,20	732,40	470,30	239,60	2776,00	271,30	31,60
Onların arasında 15-29 yaş arası olanlar	1116,80	249,20	135,30	50,80	555,10	124,70	1,70
O cümlədən:							
15-19 yaşlılar	81,40	1,00	3,40	1,00	61,50	14,30	0,20
20-24 yaşlılar	416,00	68,40	47,60	22,10	226,10	50,90	0,90
25-29 yaşlılar	619,40	179,80	84,30	27,70	267,50	59,50	0,60
2014							
Məşğul əhalinin cəmi:	4602,90	750,10	485,90	248,60	2795,10	286,10	37,10
Onlardan 15- 29 yaş arası olanlar	1150,60	257,90	146,10	48,20	570,80	126,20	1,40
O cümlədən							
15-19 yaşlılar	82,80	1,20	3,60	1,10	62,50	14,30	0,10
20-24 yaşlılar	423,00	69,60	48,50	22,50	230,60	51,00	0,80
25-29 yaşlılar	644,80	187,10	94,00	24,60	277,70	60,90	0,50
2015							
Məşğul əhalinin cəmi:	4671,60	763,30	497,50	256,00	2820,50	292,20	42,10
Onların arasında 15-29 yaş arası olanlar	1177,50	237,20	129,30	47,00	656,90	105,70	1,40
O cümlədən:							
15-19 yaşlılar	83,40	--	4,90	2,20	62,10	14,10	0,10
20-24 yaşlılar	425,80	71,90	48,10	20,80	241,50	42,70	0,80
25-29 yaşlılar	668,30	165,30	76,30	24,00	353,30	48,90	0,50
2016							
Məşğul əhalinin cəmi:	4759,90	781,40	507,60	253,20	2876,60	298,30	42,80
Onların arasında 15-29 yaş arası olanlar	1219,40	247,20	133,60	45, 80	682,50	108,90	1,40
O cümlədən:							
15-19 yaşlılar	86,40	---	5,10	2,30	64,30	14,60	0,10
20-24 yaşlılar	438,70	75,00	49,20	20,10	249,60	44,00	0,80
25-29 yaşlılar	694,30	172,20	79,30	23,40	368,60	50,30	0,50

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/source/demography/ay/>

Qalan əhalinin isə 253 min 200-ü (5,3 faiz) peşə məktəblərini bitirənlər, 2 milyon 876 mini (60,4 faizi) orta məktəb məzununu, 298 mini (6,3 faizi) natamam orta təhsili, 42 min 800-ü isə (0,9 faizi) həтта ibtidai təsillidir.

Bu göstəricilər gənclər arasında bir qədər yülksəkdir. Belə ki, ölkədəki 1 milyon 219 min 400 gəncin 247 min 200-ü (təxminən 20%-i) ali məktəblərin, 133 min 600-ü (təxminən 11 faizi) texnikum və kolleclərin məzunudur. Cəmi 45 min 800-ü

isə (təxminən 4 faizi) peşə məktəbini bitirib. Qalan hissəsi isə, yəni gənclərin 792 mindən artığı (təxminən 65 faizi) orta məktəbi tam (56 faiz), natamam (8,9 faiz) və ibtdai (0,1 faiz) təhsil alanlardır (cədvəl 2.2.4-ə baxmaq olar).

Göründüyü kimi, Azərbaycanda gənc işçi qüvvəsinin böyük hissəsi müasir əmək bazarında əsas tələb olan peşə -ixtisas təhsilinə malik deyil. Buna görə də, ölkənin rəsmi şəxsləri də, hökumət təmsilçiləri də bunun ciddi bir problem olduğunu söyləyiblər. Məsələn, Bakıda ötən il keçirilən konfranslardan birində hökumət təmsilçisi açıqlayıb ki, 2025-ci ilə qədər əmək bazarına ən azı 1 milyon 127 min 200 nəfər daxil olacağı gözlənilir. Yəni, ildə təxminən 125 min 200 nəfər 18 yaşını keçərək, müstəqil həyata atılacaq. Bunun birhissəsinin ali təhsil almağa yönəldiyini nəzərə aldıqda, ildə təxminən yüz minə yaxın gəncin əmək fəaliyyətinə başlamaq istəyəcəyi məlum olur. Hansı ki, onlar müəyyən peşə və ixtisasa yiyələnməzsə, iş tapmaqda çətinliklə üzləşəcəklər. Buna görə də bu sahədə ciddi işlər həyata keçirilməli, gənc işçi qüvvəsinin müasir dövrün gözləntilərinə cavab verməsini təmin etmək lazımdır (44, səh 1).

Yəni, əmək bazarına daxil olan gənclərin yalnız orta təhsilli və daha aşağı təhsil səviyyəsinə malik olması ciddi problemdir. Bizim kimi dövlətlərdə problemlərin miqyası daha böyükdür. Çünki həm peşə təhsilinin müasir dövrün tələblərinə uyğunlaşdırmaq, həm də gəncləri peşə təhsilinə cəlb etmək üçün kompleks tədbirlər görülməlidir.

Bununla bağlı son illər bir sıra addımlar atılıb. Prezident İlham Əliyev tərəfindən 11 il əvvəl təsdiqlənən dövlət proqramı çərçəvəsində müəyyən işlər görülüb. Belə ki, peşə məktəblərinin bir hissəsi təmir olundu, yeniləri tikildi, qəbul planı artırıldı, tədris proqramları təzələndi, bu sahəyə ayrılan maliyyə vəsaitləri artırıldı və sair. Məsələn, proqramdan əvvəl - 2007-ci ildə bu sahəyə 16,4 milyon manat vəsait ayırmışdırsa, 2017- ci ildə bu rəqəm 33,7 milyon manata çatdırıldı. Ötən ilin yayında büdcəyə edilən dəyişiklikdən sonra “İlk peşə ixtisas təhsili” köməkçi bölməsi üzrə daha 5,9 milyon manat ayrıldı (45, səh.1). Eyni zamanda peşəməktəblərində hər bir oxuyana ayrılan vəsait də çoxalıb. 12 il ərzində bu rəqəmtəxminən 5 dəfə artırılaraq, 2017-ci ildə təxminən 1500 manata çatdırılıb.

Görülən işlər peşə təhsilinin inkişafında müəyyən rol oynasa da, bu sahədə problemləri tam həll oluna bilməyib. Bu problemləri birinci gənclərin peşə təhsilinə cəlb edilə bilməməsidir. Hazırda ölkəmizdə 111 texniki-peşə təhsili müəssisəsi var ki, onlarda təhsili alanları sayı 25 mini keçmir.

Cədvəl 2.3.2. Peşə məktəblərinin və orda təhsil alanların sayı:

	1991	1995	2000	2005	2015	2017	2018
Peşə məktəblərinin sayı	176	162	108	110	113	112	111
Peşə məktəblərində təhsil alanların sayı	82188	42277	22696	21563	25414	23814	24024

Mənbə: <https://www.azstat.org/MESearch/details>

Qeyd edək ki, peşə məktəblərində təhsil alanların heç də hamısı təhsilini başa vurmur. Müxtəlif səbəblərdən peşə məktəblərindən təhsilini tamamlamadan çıxanların sayı kifayət qədərdir. 2017-ci ildə isə cəmi 15 min 135 nəfər peşə-ixtisas təhsili müəssisələrini bitirib ki, bu da çox azdır.

Cədvəl 2.3.3. Peşə məktəblərinin məzunlarının və müəllimlərinin göstəriciləri:

	1995	2000	2005	2015	2017	2018
Peşə məktəblərini qəbul olanların sayı	21 644	12 880	12 560	13 225	15 586	16 617
Peşə məktəbinin bitirənlərin sayı	28 603	12 489	11 091	15 329	15 135	14 614
Peşə məktəblərində müəllimlərin sayı	2536	1939	1853	1684	1733	1638

Mənbə: <https://www.azstat.org/MESearch/details>

Peşə məktəblərinə gənclərin belə az maraq göstərməsinin səbəbi, kadr hazırlığının müasir tələblərə cavb verməməsidir. Belə ki, hazırda bir çox peşə litseylərində yeni ixtisaslar verilmir.

Əksər peşə məktəblərinin maddi-texniki bazasının zəif olması, müasir texnologiyalara malik olmaması, eləcə də şagirdlərə yeni ixtisalar öyrədən

müəlimlərin qıtlığı Azərbaycanda texniki-peşə təhsili sahəsində ən ciddi problemlərdəndir. Digər tərəfdən, peşə-ixtisas təhsilinə ayrılan vəsait təhsil büdcəsinin 3%-dən aşağıdır. Bu həm azdır, həm də ayrılan vəsaiti 80 faizdən çoxu əmək haqqına, təqaüd və kommunal xərclərə yönədiyindən sahənin inkişafına imkan vermir. Qeyd edək ki, ötən illər ərzində peşə məktəblərində müəllimlər maaşı da az olduğundan müəlimlərin, əsasən də kişi dər verənlərin sayı da ötən illər ərzində xeyli azalıb.

Cədvəl 2.3. 4. Peşə mktəblərində müəllimləri sayı və cins tərkibi:

	1992	1996	2000	2005	2010	2016	2017
Bütün müəllim heyəti	3 349	1994	1939	1853	1 996	1673	1733
o cümlədən:							
Qadınların sayı	...	982	996	947	1 198	1180	1210

Mənbə: https://www.stat.gov.az/source/education/az/001_6_5.xls

Aparılan araşdırmalar təyin edir ki, orta məktəb məzunlarının yalnız 11%-i peşə təhsilinə müraciət edir. (46, səh 1.). Qərb ölkələrində isə bu rəqəm 20 faizdən çoxdur. Natamam təhsillilərin isə cəmi 5 faizi peşə təhsilinə maraq edir.

Gənclərin peşə məktəblərinə marağının aşağı olmasının bir səbəbi də, işəgötürənlərin yüksək əməkhaqqı müqabilində işləyən təhsilli kadrlara deyil, az maaş tələb edən ixtisasız işçilərə üstünlük verməsidir. Qərb ölkələrində şirkətlər ilk növbədə işə götürdüyü kadrın təhsilini və peşə-ixtisas səviyyəsini yoxlayır. Hətta əksər şirkətlər peşə hazırlığında birbaşa iştirak edir, peşə məktəblərinə sifariş verir, işə götürməyi planlaşdırdığı şagirdə təqaüd kəsir. Azərbaycanda isə özəl şirkətlər nəinki peşə təhsilinə vəsait ayırırlar, hətta peşə məktəbləriniün məzunlarını belə işə qəbul etmirlər. Peşə təhsilinin maliyyələşməsi də əsasən dövlət həyata keçirir.

Gənclərin peşə təhsilinə cəlb olunması üçün peşə məktəblərinin yeni peşələr üzrə kadr hazırlığını həyata keçirməsi lazımdır. Bunun üçün əmək bazarında daimi monitorinqlər aparılmalı və peşə təhsili proqramlarında nəzərə alınmalıdır.

Cədvəl 2.3. 5. Dövlət hesabına və ödənipli əsaslarla peşə-ixtisas məktəblərində oxuyanların sayı (nəfərlə)

	1991	2000	2005	2010	2015	2017
Peşə məktəblərində oxuyanlar	82180	22600	21560	25562	25 400	23814
Büdcədən maliyyəsi hesabına oxuyanlar	82180	22600	21560	23995	23560	22112
Pul ödəməklə oxuyanlar	-	-	-	1567	1846	1702

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/source/education/>

Ancaq Azərbaycanda indiyə qədər belə monitorinqlərin aparılmadığından, peşə məktəbini bitirənlərin işlə təmin olunmasında da problemlər meydana çıxır. Bunun da əsas səbəblərindən biri də peşə təhsilinin uzun illər diqqətdən kənar qalması, səmərəli təşkil edilməməsi, işləyənlərin peşə və ixtisaslar üzrə statistikasının aparılmamasıdır. Peşə təhsilinin keyfiyyətinə, keçilən ixtisaslara tələbatın olub-olmamasına diqqət yetirilməməsi də bu sahədə problemlər yaradıb.

Son illər peşə təhsilindəki bu problemlərin həlli üçün bir-birini ardınca əhəmiyyətli addımlar atılıb. Əvvəlcə peşə təhsili sisteminin keyfiyyətinin yüksəldilməsi məqsədilə Təhsil Nazirliyi Müasir Azərbaycan Peşəkarları Layihəsinin icrasına başladı. Sonra Prezident İlham Əliyevin fərmanı əsasında 2 il əvvəl Peşə Təhsili üzrə Dövlət Agentliyi yaradıldı(53. səh 1.), əsasnaməsi təsdiq edildi. Ötən ildən yeni binada fəaliyyətə başlayan Agentliyin qarşısında bəzi istiqamətlərdə peşə təhsilini gücləndirmək tələbi qoyulub. Orda qoyulan məsələləri ümumiləşdirsək bura aşağıdakıların aid edildiyini görürük :

- müasir gözləntilərə uyğun peşə təhsili sisteminin qurulması;
- peşə hazırlığının səmərəliliyinin artırılması və rəqabətqabiliyyətli ixtisaslı kadrların hazırlanmasının təmin edilməsi;
- peşə məktəblərinin maliyyə durumunun yaxşılaşdırılması, şirkətlərlə birgə partnyorluq şəraitində yeni proqramların həyata keçirilməsi;

- peşə məktəblərində oxumadan, usta yanında şagirdliklə əldə olunan biliklərin sertifikatlaşdırılması ilə bağlı metodikaların hazırlanması və tətbiqinin təmin edilməsi və sair aiddir.(12, səh.1.)

Agentlik artıq regional peşə mərkəzlərini yaratmağa başlayıb. Hökumətin verdiyi qərara uyğun olaraq 13 iri Peşə Təhsil Mərkəzi yaratmaq istiqamətində iş aparır.

Peşə təhsilinin inkişafına ən böyük təkanı təxminən 2 il əvvəl ölkə başçısı İlham Əliyev tərəfindən təsdiqlənmiş “Peşə təhsili və təliminin inkişafı üzrə Strateji Yol Xəritəsi” verəcək. Yol Xəritəsində bu sahədəki problemlər dəqiq göstərilməklə yanaşı, onların həlli üçün 2020-ci ilədək aşağıdakı hədəf indikatorları müəyyən edilmişdir:

- işəgötürənlərlə tərəfdaşlıq əlaqələri çərçivəsində müxtəlif istiqamətli 10 pilot peşə təhsili müəssisəsinin təşkil edilməsi;
- ümumtəhsil müəssisələrinin məzunlarının peşə təhsili müəssisələrinə qəbul səviyyəsinin 25 faizə qaldırılması;
- pilot peşə təhsili müəssisələrinin məzunlarının məşğulluq səviyyəsinin 6 ay ərzində 50 faizə çatdırılması;
- pilot peşə təhsili müəssisələrində təhsilalanların sayının 50 faiz artması;
- peşə təhsilinə cəlb edilmiş həssas əhali qruplarından olan uşaqların sayının peşə təhsili üzrə təhsilalanların ümumi sayında payının 5 faizdən çox olması;
- 264 nəfər mütəxəssisin və 176 nəfər ezam olunmuş ştatdankənar müəllimin peşə təhsilinə cəlb olunması nəticəsində ümumilikdə 195, bilavasitə peşə təhsili sektorunda isə 176 yeni iş yerinin yaradılması;
- pilot peşə təhsili müəssisələrinin müəllim-pedaqoji heyətinin əməkhaqlarının iki dəfəyədək artırılması;
- yaşlılar üçün kursların iştirakçılarının sayının illik artım tempinin 17 faizə çatdırılması.(9, səh.12).

Bu tədbirlərin həyata keçirilməsi Azərbaycanda peşə təhsilinin güclənməsinə və gənclərin əmək bazarının tələblərinə uyğun hazırlanmasına səbəb olacaq. Peşə təhsilinin güclənməsində Azərbaycan prezidenti İlham Əliyevin 17 yanvar 2018-ci

il sərəncamı ilə dövlət ilk peşə-ixtisas təhsili müəssisələrində çalışan, bilik və bacarıqlarının diaqnostik qiymətləndirilməsi aparılmış müəllimlərin dərslər yükünün 1,5 dəfə, aylıq vəzifə maaşlarının isə orta hesabla 2 dəfə artırılması da ciddi rol oynayacaq.

III FƏSİL. Azərbaycanca məşğulluq strateqiyasının təkmilləşdirilməsi yolları və gənclərin iş yerlərilə təminatının proqnozlaşdırılması

3 1. Azərbaycanda gənclərin məşğulluğunun təmin olunması üçün əmək bazarında tələb və təklif arasında tarazlığın təmin edilməsi istiqamətləri

Azərbaycanda son illər həyata keçirilən dövlət siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri də, yeni iş yerləri açmaqla əhalinin, o cümlədən gənclərin məşğulluğunun təmin olunmasıdır. Bunun üçün müxtəlif istiqamətlərdə dövlət proqramları həyata keçirilir, əmək yarmarkaları təşkil edilir, sahibkarlığın inkişafı üçün əlverişli şərait yaradılır, yerli və xarici investisiyalar hesabına iqtisadi yeni müəssisələr, təsərrüfat subyektləri yaradılır.

Özəl sektorun inkişafı müasir dövrdə məşğulluğun təmin edilməsində mühüm rol oynadığından, sahibkarlıq fəaliyyəti üçün əlverişli şəraitin yaradılması çox böyük əhəmiyyət daşıyır. Yeni istehsal müəssisələrinin açılması, mövcud iş yerlərinin sayının artırılması gənclərin məşğulluğunun təmin edilməsi baxımından da əhəmiyyətlidir. Müasir dövrdə məşğulluğun təmin olunmasının əsas istiqamətlərindən biri kimi də məhz müasir standartlara cavab verə biləcək yeni müəssisələrin yaradılması, sahibkarlığın inkişafına təmin edəcək proqramların reallaşdırılması, kiçik və orta sahibkarlara dövlət dəstəyinin artırılmasıdır. Bunun üçün hökumət biznesin inkişafı üçün əlverişli hüquqi-normativ baza formalaşdırmalı, müxtəlif sahələrdə inkişafa təkan verəcək strategiyaları işləyib hazırlamalıdır.

Burada əsas yük dövləti üzərinə düşsə də, gənclərin məşğulluğunun təmin olunmasında biznes subyektlərinin, iş adamlarının da məsuliyyəti böyükdür. Sahibkarlar iş yerlərinin sayını çoxaltmaqla, ölkə iqtisadiyyatına investisiya qoyuluşunu artırmaqla gənclərin məşğulluğuna artırılmasına öz töhvələrini verməlidirlər.

Son illər ölkədə özəl sektorun daha sürətli inkişafı üçün əlverişli mühit yaradılmışdır. Azərbaycanın həm geosiyasi mövqeyi, həm zəngin təbii ehtiyatlara, həm də inkişaf etmiş infrastruktura malik olması gənclərin məşğulluğunun təmin

edilməsi üçün ciddi imkanlar açır. Bu eyni zamanda gənc ixtisaslı kadrlara olan tələbatı da artırır. Ona görə də, gənclərin səmərəli məşğulluğunun təmin olunması üçün ölkədə sahibkarlığı inkişaf etdirmək, yeni iş yerləri açmaqla yanaşı kadr hazırlığına diqqətin artırılması da vacibdir.

Bu istiqamətdə, yəni gənc əmək ehtiyatlarının keyfiyyətinin yüksəldilməsi məqsədilə ölkədə bir neçə istiqamətdə işlər həyata keçirilir. Bir tərəfdən ölkə iqtisadiyyatına daxili və xarici investisiyaların cəlb olunmasını stimullaşdırılır, digər tərəfdən də müasir sosial və peşə infrastruktur obyektləri yaratmaqla gənclərin əmək bazarının tələblərinə uyğun hazırlanması istiqamətində işlər aparılır. Bununla bağlı həm 2016-cı ildə prezident tərəfindən təsdiqlənmiş Yol xəritələrində, həm də Gənclərinin İnkişaf Strategiyası çərçivəsində bir sıra işlərin yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulur. Yol Xəritəsində Azərbaycanda gənc kadrların keyfiyyətini yüksəltmək üçün mövcud peşə təhsili və təlimi sisteminin inkişafı istiqamətində kompleks tədbirlərin görülməsi nəzərdə tutulur.

Çünki müasir dövrdə yalnız yeni iş yerləri açmaqla gənclərin məşğulluğunu təmin etmək mümkün deyil. Eyni zamanda dövlət peşə hazırlığı mərkəzlərini müasir səvoyyədə qurmaqla, həmçinin yenidən hazırlanma və ixtisasartırma kursları vasitəsilə gənclərin müasir peşələrə yiyələnməsini, şirkətlərin tələblərinə uyğun hazırlanmasını təmin etməlidir. Bu məqsədlə əmək bazarında vaxtaşırı monitirinqlərin aparılması, firma və şirkətlərin, işəgötürənlərin gənclərlə bağlı gözləntilərinin, yeni işçilərə qarşı tələblərin müəyyənləşdirilməsi çox böyük əhəmiyyət daşıyır.

Əmək bazarının tələblərinə uyğun qurulmayan təhsil sistemi, müasir texniki avadanlıqlar, tədris materialları ilə təmin edilməmiş peşə məktəbləri, eləcə də peşə seçməndə buraxılan səhvlər sonradan gənclərin məşğulluğunun təmin olunmasında çətinliklər yaradır, onların müstəqil əmək fəaliyyətinə qoşulmasına maneə olur. Buna görə də gənclərin düzgün peşə seçimini təmin etmək, onların **əmək karyerasının** müəyyənləşdirilməsi istiqamətində problemləri təhlil edərək, vaxtında adekvat qərarlar vermək vacibdir. Bu zaman xüsusi nəzərə alınmalı olan məsələlərdən biri yeniyetmələri vaxtında düzgün ixtisaslar seçməyə təşviq etmək,

onları gələcəkdə iş tapa biləcəklər peçələrə yönəltmək, sahibkarların onlardan gözləntilərinin, eləcə də dövlətin inkişaf proqramlarının nəzərə alınmasıdır.

Təhlillər göstərir ki, gənc işçi qüvvəsinin məşğulluğunun təmin edilməsi, təklifin əmək bazarında olan tələblərinə uyğun olmasından xeyli dərəcədə asılıdır. Çünki təklif və tələbatın əlaqəsi nəticəsində əmək bazarı aşağıdakı funksiyaları yerinə yetirir:

- 1) tənzimləyici funksiya - işçi qüvvəsinin istehsal vasitələri ilə birləşməsi məqsədilə işçi qüvvəsinin alıcı və satıcı arasında görüş-münasibətlərin təşkilini tənzimləyir;
- 2) rəqabət funksiyası - iş yerlərinə görə işçilərin arasında və işçi qüvvəsinə görə işəgötürənlərin arasında rəqabəti təmin edir;
- 3) qiymətləndirici funksiya - işçi qüvvəsinin tarazlıq qiymətini təsdiq edir;
- 4) fəallaşma funksiyası-tam və iqtisadi cəhətdən səmərəli məşğulluğa şərait yaradır(27, səh.18).

Gənc işçi qüvvəsinə tələbatın strukturu bir-neçə istiqamətdə təsnifləşdirmək mümkündür. Belə ki, müasir dövrdə məşğul və işaxtaran gənclərə peşə fəaliyyətlərilə bağlı tələbat 4 yerə ayrılır: a) ali; b) orta; c) aşağı; d) qeyri-ixtisaslı (26, səh 28).

Respublikada əmək bazarında gənc işçi qüvvəsinə olan tələbin əsas hissəsini birinci və ikinci qrup kadrlar təşkil edir. Odur ki, gənc işçi qüvvəsinə olan tələbatın kəmiyyət xarakteristikası onun üç növünü əhatə edir:

- 1) məmnun, yaxud realizə olunmuş tələbat;
- 2) qeyri-məmnun, qeyri-realizə, yaxud ehtiyatlı tələbat;
- 3) potensial, yaxud proqnozlu tələbat.

Tələbatın keyfiyyət tərəfini isə iqtisadi münasibətlər ifadə edir. Gənc işçi qüvvəsinə tələbatın formalaşması prosesi aşağıdakı qarışıqlı əlaqəli hissələrdən ibarətdir:

- yalnız vahid bir firmanın fərdi tələbatı;
- iqtisadiyyatın konkret sahəsində çalışan firmaların cəmi tələbatı;
- maddi istehsal sferasında dövlət tərəfindən tələbat;
- sosial sferada və dövlət idarəçilik sahələrində dövlət tərəfindən tələbat;

-iqtisadiyyatın özəl sektorunun bütün sahələrinin cəmi tələbatı (22, səh.63).

Gənc işçi qüvvəsinə tələbatın təhlili zamanı rəqabət xüsusi bir amil kimi qeyd olunur. Bir tərəfdən, rəqabət tələbatın genişlənməsinə səbəb olur: rəqabət kapitalın yığılma miqdarını təmin edir və bunun nəticəsində istehsala ixtisaslı gənc işçi qüvvəsinin cəlb olunmasına imkan yaradır. O biri tərəfindən isə, rəqabət işçi qüvvəsinə tələbatın azalması amili kimi çıxış edir: istehsala çəkilən xərclərin azalması nəticəsində işçi qüvvəsinin istehsaldan azad olunmasında və onun əmək bazarında təklifinin artmasına səbəb olur. Deməli, rəqabət eyni zamanda iqtisadi konyukturaya görə gənclərə tələbatın genişlənməsinə, yaxud azalmasına təsir göstərir. Bu proseslərə təsir edən amilləri aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

1) hüquqi amillər: Konstitusiyaya, Əmək Məcələsi, Məşğulluq haqqında Qanunun və başqa müvafiq normativ sənədlərin maddələrinə əsasən hər bir şəxs öz arzusu ilə müxtəlif əmək fəaliyyəti seçmək və yaxud işləməmək hüququna malikdir;

2) iqtisadi amillər: bazar münasibətlərinin inkişafı və dövlət sektorunun özəlləşdirilməsi nəticəsində bu sektorda çalışanların sayının xeyli azalması və burada iş yerlərinin ləğv olunması ilə ələqədar insanlar başqa mülkiyyət formaları üzrə müəssisə və təşkilatlara daxil olmağa məcburdurlar;

3) demografik amillər: gənc nəsəl həm iqtisadiyyatın, həm də əmtəənin yeni formalarına üstünlük verir;

4) integrativ amillər: istehsalın kooperasiya və diversifikasiyası nəticəsində yeni sahələr yaranmış və azad işçi qüvvəsinə tələbatın yaranması (29, səh 123).

Bu amillərin qarşılıqlı təsirinə məruz qalan işçi qüvvəsinin təklif və tələb tarazlığı daima müsbət ola bilməz. Əksər hallarda tarazlığın qeyri-sabitliyi, onun ya təklif, ya da tələbə yönəlməsi əmək bazarının səmərəli inkişafına zidd olur.

Azərbaycanda da gənclərin məşğulluğunun təmin olunması üçün əmək bazarında tələb və təklif arasında tarazlığın təmin edilməsində bir sıra problemlər olur.

Bunlardan biri kimi "Məşğulluq Haqqında" Qanunda mülkiyyətində torpaq olan və müddətli hərbi xidmətdə olan gənclərin məşğul sayılmasıdır. Bu bir tərəfdən gənclərin də işsiz statusu almalarına maneə olur, digər tərəfdən də işsiz gənclər

haqda düzgün statistikanı müəyyən etməyə, onların məşğulluğunu təmin etmək istiqamətində proqramlar həyata keçirilməsinə maneə olur.

İkincisi işəgötürənlərin peşə təhsli müəssisələrini bitirən gənclərə üstünlük verməməsi, onlarda əmək bazarının tələblərinə uyğun ixtisas almağa marağı azaldır. Bu da onların keyfiyyətini aşağı salır

Üçüncüsü, gənclərin hazırlığının müasir tələblərə cavab verməsini təmin etmək üçün peşə məktəbləri əmək bazarını izləməli, monitorinq aparılmalı, biznes strukturları ilə birgə müxtəlif ixtisaslar üzrə nə qədər kadra tələbat olduğunu müəyyən etməli, hazırlığı da ona uyğun təşkil etməlidir.

Dördüncüsü, işçi seçimi zamanı gənclərə üstünlük verən, eləcə də gənc işçilərin peşə hazırlığını artırmaq üçün xərc çəkən şirkətlərə vergi güzəştləri edilməlidir.

Beşincisi, əmək bazarında gənclərə tələbi stimullaşdırmaq üçün ilk işə başlayan gənc işçilərin təcrübə keçməsinə maliyyə dəstəyi verilməsinin təşkil olunmalıdır.

Ya da təcrübəsiz gəncləri şirkətinə qəbul edən şirkətlərə güzəştlər edilməlidir ki, bu istiqamətdəki xərcləri onlar çəksin. İxtisası olmadığı üçün iş tapa bilməyən gənclərin müvafiq peşələrə yiyələnmələrinə şəraitin yaradılmasına yönələn qısamüddətli təhsil sistemi formalaşdırılmalıdır.

Altıncısı, gənclərin əmək hüquqlarının təmin edilməsi vahid dövlət orqanına tapşırılmalıdır. Bunun üçün Əmək Məcəlləsinə “Əmək qanunvericiliyinə əməl edilməsinə dövlət nəzarəti həyata keçirilməsi” adlı fəsil daxil edilə və bu Dövlət Əmək Mufəttişliyinin səlahiyyətlərinə verilə bilər. Eyni zamanda dövlət, işəgötürən və işçilər arasında işguzar əməkdaşlığın bərqərar edilməsini ucun zəruri təsisatların möhkəmləndirilməsi, qanunvericilik təkmilləşdirilməsidir.

Yeddincisi, gənclərin əmək haqqlarının əməklərinin dəyərinə və nəticələrinə, işçilərin bilik və ixtisas dərəcəsinə, peşəkarlığına uyğun elə artırılmalıdır ki, onlar həm tələbatlarını ödəyə bilsinlər, həm də inkişafı üçün vəsait ayıra bilsinlər. Gəlirlərinin yüksək olması gənclərə peşəkarlıqlarını artırmaq imkanında verəcəkdir.

Ümumiyyətlə təhlillər göstərir ki, Azərbaycanda gənclər məşğuluğuna maneə olan əsas səbəblərdən biri onların təlim səviyyəsinin əmək bazarının tələb etdiyi biliklərə uyğun olmamasıdır. Burada gənclərin orta təhsildən aktiv həyata keçiddə

meylləri, o cümlədən orta məktəbdən sonrakı təhsil və iş planları, əmək bazarı, işə düzəlmədə çətinliklərlə bağlı təsəvvürləri, gələcək peşə seçimi və bu seçimin real əmək bazarının tələblərinə uyğunluğu məsələlərinin öyrənilməsi də ciddi rol oynayır. Oma görə də gənclər ümumtəhsil məktəblərindən əmək bazarına hazırlanmalı, onlar əmək bazarında hansı peşələrə tələblərin olması barədə məlumatlandırılmalı, həmçinin düzgün peşə seçimi üçün bacarıqlarına uyğun istiqamətləndirilməlidir.

Əmək bazarının tənzimlənməsində və səmərəli fəaliyyət göstərməsində gənclərin iş axtarma yollarının da mühüm əhəmiyyəti vardır. Araşdırmalar göstərir ki, Azərbaycanda əhalinin, o cümlədən də gənclərin böyük əksəriyyəti işə düzəlmək üçün birinci növbədə dostlara, qohumlara və tanışlara müraciət edirlər. Gənclərin işə düzəlmə yolları ilə bağlı üzə çıxan bu mənzərə onların əmək bazarı haqqında təsəvvürlərinin yaygın olduğunu, problemi müstəqil şəkildə həll etməyə ümid etmədiklərini, problemlərin həllində yükün çox hissəsini digər sosial subyektlərin üzərinə qoyduğunu göstərir. Bu isə gənc işçi qüvvəsini əmək bazarı ilə bağlı problemlərinin həlli üçün kənardan dəstəyə ehtiyac olduğunu kifayət qədər aydın şəkildə üzə çıxarır. Bu dəstəyi müafiq dövlət orqanları verməlidir.

Qeyd olunanlara əsasən, gənc işçi qüvvəsinə olan tələb və təklif arasında tarzlığın təmin edilməsi üçün aşağıdakı tədbirlər sistemin həyata keçirilməsinin zəruri hesab edirik:

- gənc işçi qüvvəsinin kefiyyətinin yüksəldilməsi və təkmiləşdirilməsi, insan inkişafına kapital qoyuluşunun artırılması;
- gənc işçilərin peşə hazırlığını artırmaq üçün xərc çəkən şirkətlərə güzəştlərin edilməsi;
- məşğulluq xidmətlərin müasir tələbatlara uyğun fəaliyyət göstərilməsi;
- gənclərin iş vaxtının və əmək şəraitinin tənzimlənməsi;
- işə götürülənlərin və işçilərin maraqlarının maksimal əlaqələndirilməsinin təmin etmək məqsədilə miqrasiya prosesinin tənzimlənməsi və sosial əməkdaşlıq sisteminin inkişafı.

- iqtisadiyyatda mövcud və elmi-texniki tərəqinin uyğun olan iş yerlərinin saxlanması, kefiyyətsiz və ya səmərəsiz iş yerlərinin ləğv edilməsi;
 - iqtisadi fəaliyyətin yeni formalarının inkişaf olunması şəratində iş yerlərinin yaradılması;
 - dövlət və bələdiyyə orqanların tərəfindən ödənişli ictimai işlərin təşkili və bu işlərə gənclərin cəlb edilməsi;
 - əmək qabiliyyətindən qismən məhrum olan gənclər üçün əlverişli iş yerlərinin yaradılması.
 - gənclər ümumtəhsil məktəblərindən əmək bazarına hazırlanması, onların əmək bazarında hansı peşələrə tələblərin olması barədə məlumatlandırılması;
 - gənclərin hazırlığının müasir tələblərə cavab verməsini təmin etmək üçün əmək bazarını izləməsi, peşə məktəblərində uyğun ixtisaslar üzrə kadr hazırlığının aparılması.
- Gənc işçi qüvvəsinə olan tələb və təklif arasında tarzlığın təmin edilməsi məqsədi ilə yuxarıda göstərilən tədbirlərin həyata keçirilməsi gənclərin məşğuluğunu artırmağa imkan yaradır.

3.2.Məşğulluq sahəsində milli informasiya sisteminin yaradılmasının əhəmiyyəti və gənclərin əmək bazarına çıxışının asanlaşdırılması istiqamətləri

Azərbaycanda məşğulluq sahəsində milli informasiya sisteminin yaradılması ən əhəmiyyətli məsələlərdən biri hesab olunur. Buna Milli İnnovasiya Sisteminin (MİS) bir ünsürü kimi baxmaq lazımdır. Məlum olduğu kimi, müasir dövrdə iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində innovasiyalı idarəetməyə üstünlük verilir. İnnovasiya dedikdə, ETT-nin istehsalda, texnologiyada və xidmətdə özünü əks etdirməsi başa düşülür. UNEC-in “Əməyin iqtisadiyyatı və təşkili” kafedrasının müdiri, iqtisad elmləri doktoru Quliyev T. Ə. bildirib ki, innovasiya dedikdə, yeni düşüncənin məhsulu nəzərdə tutulur (16, səh.438).

Hazırda Azərbaycanda innovasiya sisteminin yaradılmasını dövlətin qarşısında duran əsas məsələlərdən biridir. Belə ki, həm Azərbaycanda qeyri-neft sektorunun

inkişafı, həm iqtisadi təhlükəsizlik baxımından innovasiyalı inkişaf zəruri sayılır. Bununla yanaşı, ETT sahəsində həyata keçirilən işlərin sürətləndirilməsi, kreativ düşüncələrin istehsalata tətbiqində yeni yanaşmalardan istifadə olunması, müasir texnologiyadan istifadə edə bilən mütəxəssislər üçün təzə fəaliyyət zonalarının yaradılması innovasiyalı inkişaf üçün zəruri hesab olunur (17, səh.105).

Müasir dövrdə ixtisaslı kadrlar üçün yeni iş yerlərinin açılması innovasiya fəaliyyətinin təkilindən asılı olduğundan bu sahədə milli informasiya sisteminin yaradılması bir zərurət kimi ortaya çıxır. Məsələ ondadır ki, bu sistem kadrların hansı keyfiyyətə malik olduğunu, nə qədər mütəxəssisin işsiz olduğunu, onlardan harda istifadə etməyin mümkün olduğunu, ölkənin gələcək inkişafı üçün hansı sahələrdə kadr ehtiyatının olduğunu müəyyən etməyə imkan verir.

Nəticədə həm yeni iş yerlərinin açılmasına, məğulluğun təmin olunmasına şərait yaradılır, həm də təşkilatların yüksək gəlir əldə etməsinə, rəqabət qabiliyyətinin yüksəlməsinə imkanlar açılır.

Ancaq iqtisad elmi üzrə fəlsəfə doktoru İsmayılov İ. E-nin fikrincə Azərbaycanda MİS-in formalaşdırılmasına çətinlik törədən hallar var. Bunlardan birincisi idxaldan asılılığın getdikcə artması, ixracda xammalın üstünlük təşkil etməsi, büdcə gəlirlərinin əsasən xam neft satıçıdan formalaşmasıdır. Əhalinin tələbatının idxal məhsulları hesabına ödənilməsi milli iqtisadiyyatın inkişafına maneə olur. Xammal satışı hesabına büdcə gəlirlərinin formalaşdırılması isə elm tutumlu iqtisadiyyatın yaradılmasını ləngidir.

İncisi, Azərbaycanda innovasiyalı inkişafı stimullaşdıracaq, bu sahədə həyata keçirilən işlərə güzəştləri müəyyən edəcək normativ-hüquqi aktların mövcud olmamasıdır.

Digər bir problem də Azərbaycanda bu ilə qədər intellektual məhsullar istehsal edən müəssə və şirkətlərin dəyərləndirilməsi mexanizminin olmamasıdır. Bu da həmin sahələrdəki qurumların işinə əlavə çətinliklər yaradır.

Dördüncüsü isə, hələ də Azərbaycanda MİS üçün əsas şərt olan intellektualməhsullar bazarının formalaşdırılmamasıdır(21, səh.106).

Dünyada MİS-ə yeni texnologiyaların yaradılması və yayılması sahəsində fəaliyyət göstərən qurumlar – universitetlər, Elmi Mərkəzlər, Tədqiqat müəssisələri və başqaları aid edilir. Azərbaycanda da MİS-in inkişafı üçün bu sahədə fəaliyyət göstərən ali təhsil ocaqlarının, elmi-tədqiqat inistitutlarının, mərkəzlərin, universitet və inistitutların yeni əsaslarda qurulmasına ehtiyac var. Təhsil və elm sahəsində həyata keçirilən islahatlar innovasiyalı inkişafın təmin olunmasına yönəlməlidir. Bunun üçün də formal dəyişikliklərə deyil, əsaslı dönüşə nail olunmalı, ali təhsil ocaqları tədqiqat yönümlü universitetlər çevrilməlidir. Ölkədə Milli İnnovasiya Sisteminin yaradılması eyni zamanda məşğulluq sahəsində Milli İnformasiya Sisteminin formalaşmasına da mühüm təsir göstərə bilər. Hansı ki, bu sistem Azərbaycanda işsizliyin aradan qaldırılması və iqtisadi tərəqqi üçün mühüm əhəmiyyətə malikdir. Ancaq Azərbaycanda Milli İnformasiya Sisteminin yaradılması yeni texnologiyaların inkişafı ilə yanaşı, bunlardan istifadə edərək rəqabətə davamlı mallar buraxan müasir təsərrüfatların, firma və şirkətlərin olması, kreativ düşüncələrə kapital yatırılmasının nexanizminin yaradılması və sair amillərdən asılıdır (17, səh 106).

Gənclərin məşğulluğunun yaxşılaşdırılmasında da bu sahədə Milli İnformasiya Sisteminin yaradılmasının mühüm əhəmiyyəti olacaq. Məşğulluq sahəsində qəbul edilən bir sıra sənədlərdə də bu öz əksini tapıb. Hətta Məşğulluq Sahəsində Milli İnformasiya Sistemi (MSMİS) ideyasının reallaşdırılması⁵ il əvvəl əmək qanunvericiliyinə edilən dəyişiklikdə öz əksini tapıb. Daha dəqiqi, iş kontraktlarının EİS-də (Elektron İnformasiya Sistemi) qeydə alınmasının zəruriliyi öz əksini tapmışdır (6, səh 2.).

Artıq bu sistemi işləyir. İşçi və işəgötürənlər arasında bağlanmış iş kontraktları, onların dəyişdirilməsi və ləğvi yalnız EİS-də qeydiyyatdan alındıqdan sonra qanuni hesab edilir. Qeyd olunan sistem mükəmməl yaradılsa, həm Əmək Kitabçalarına ehtiyac qalmayacaq, həm MSMİS üçün baza formalaşacaq, həm də işsiz insanlarla bağlı dəqiq məlumatların toplanmasına imkan yaranacaq.

MSMİS- in qurulması gənc işsi qüvvəsinin məşğuluğunu təmin etməkdə, onların nə qədərini iş tapa bilmədiyini dəqiq və qısa müddətdə müəyyənləşdirməyə şərait yaradacaq.

MSMİS-in yaradılması gənclərin əmək bazarına çıxışının asanlaşdırılmasında da mühüm rol oynayır. Boş iş yerləri, vəzifələr, eləcə də tələb olunan ixtisas və biliklər haqqında məlumatların vahid elektron sistemdə yerləşdirilməsi gənclərin əmək bazarına çıxışını da asanlaşdırır.

Bundan əlavə gənclərin Əmək bazarına çıxışının asanlaşdırılması üçün bəzi başqa tədbirlərin də həyata keçirilməsinə ehtiyac var. Bura yeni əmək fəaliyyətinə qoşulan yeniyetmələrin lazımı təcrübəyə yiyələnməsi üçün pulsuz treninqlərdə iştirakının təmin edilməsi, firma və şirkətləri gənc işmilərdə istifadəyə təşviq edən siyasətin həyata keçirilməsi, orta məktəblərdə oxuyan gənclərə peşə seçimində köməklik edilməsi, şagirdlərdə müəyyən peşələr üzrə vərdişlərin yaradılması üçün praktikalar keçirilməsi aid edilə bilər.

Eyni zamanda müasir dövrdə gənclərin biliklərinin artırılması, onların kreativ fikirlərindən istifadə olunması, dövlət orqanlarında gənclərə daha çox yer verilməsi, iş quran gənclərə hər cür dəstəyin verilməsi, peşə hazırlığına çəkilən xərcləri artırılması və sair də gənclərin məşğulluğunu yüksəldən əsas amillərdən biri olacaq.

Azərbaycanda bu sahədə son dövrlər bəzi işlər görülsə də, hələ xeyli həll olunması problem mövcuddur. Ona görə də bu istiqamətdə daha aktiv siyasət yürüdülməli, MSMİS-in yaradılması işi bir qədər də sürətləndirilməlidir.

3.3. Gənclərin gələcək məşğulluğunun proqnozlaşdırılması və yeni iş yerləri ilə təmin edilməsi perspektivləri

Ölkəmizdə azad iqtisadi münasibətlər qurulduqdan sonra beynəlxalq uçot və statistika sistemində keçmişdir. Bununla əlaqədar olaraq ölkəmizdə də 1985-ci ildə qəbul olunmuş «Əmək statistikasını» konvensiyasının müddəalarına və tövsiyyələrinə əsaslanan əmək bazarı statistikasını istifadə olunmağa başladı.

Bununla yanaşı statistik məlumatların toplanmasında və təhlilində Beynəlxalq Əmək Təşkilatının (BƏT) son norma və prinsiplərindən də istifadə edilir. Bu sahədə yeni istiqamətlərin müəyyən olunmasının əsasını BƏT əmək statistikasına haqqında tövsiyələri və əhalinin sosial-iqtisadi təhlükəsizliyi haqqında qəbul olunmuş qətnamələr təşkil edir. Bu sənədlərdə əmək bazarı, məşğulluq, iş, əməyin keyfiyyəti və şəraiti, sosial təminat, əmək gəlirləri «ləyaqətli əmək» anlayışının əsas ünsürləri kimi qeyd olunmuşdur(34, səh 21).

1985-ci ildə qəbul olunmuş «Əmək statistikasına haqqında» konvensiya əmək bazarı statistikasının aşağıdakı bölmələrini əhatə edir:

- iqtisadi fəal əhalinin, məşğulluğun, işsizliyin və görünən natamam məşğulluğun cari statistikasına;
- iqtisadi fəal əhalinin quruluşu və bölüşdürülməsi statistikasına;
- orta əmək haqqı və iş vaxtının orta uzunluğu (faktiki işlənmiş vaxt), iş vaxtına nəzərə alan əmək ödənişi dərəcələri və iş vaxtının normal uzunluğu;
- əmək haqqının quruluşu və bölüşdürülməsi (19, səh41).

Bundan əlavə müxtəlif sahələrdə əmək bazarı statistikasına normal iş vaxtı, faktiki işlənmiş vaxt, ödənmə vaxt anlayışlarının müəyyən olunması; işçi qüvvəsinə xərclərin Beynəlxalq Standartlarla qruplaşdırılması və bu məsələ üzrə müayinələrin keçirilməsi barədə tövsiyələr; iqtisadi fəal əhalinin, məşğul və işsiz əhalinin, iqtisadi qeyri-fəal əhalinin müəyyən olunması; qeyri-formal sektorda məşğul olanlar üzrə üçot vahidinin müəyyən olunması; natamam məşğulluğun müəyyən olunması və təhlili üçün zəruri olan tövsiyələr və s. nəzərə alınır.

Azərbaycanda əmək bazarını xarakterizə edən əksər göstəricilərin işlənilməsi hazırlanması DSK tərəfindən həyata keçirilir. Əmək bazarı statistikasının informasiya bazasına aşağıdakı statistika ilə formalaşır:

- əhalinin məşğulluq problemləri üzrə seçmə müayinəsi;
- müəssisə, təşkilat və hüquqi şəxslərin başdan-başa və seçmə yolu ilə müayinəsi;
- əhalinin siyahıya alınması və mikrosiyahıya alınması;
- ümumiləşdirici statistik göstəricilərin hesablanması. [19, səh. 27-33].

Statistik araşdırma üçün seçilib öyrənilən əmək qabiliyyətli gənclərin sayı ayrı – ayrı ölkələrdə müxtəlifdir. Məsələn, ABŞ və Yaponiyada tədqiqat üçün əmək qabiliyyətli əhalinin cəmi 0,1% -i, İtaliyada 0,7% -i, və s. götürülür. Müasir dövrdə iqtisadi-fəal əhalinin, məşğulluğun və işsizliyin cari statistik uçotunun təşkilində əsas rolu sorğu yolu ilə əhalinin məşğulluq problemləri üzrə tədqiqatların həyata keçirilməsi oynayır [19, səh.23.].

BMT-in tövsiyyələrində qeyd olunur ki, gənclərin iqtisadi fəallığının müşahidəsi zamanı aşağı yaş həddi 15-dən yuxarı olmamalıdır. Müasir şəraitdə ölkəmizdə mövcud olan iqtisadi vəziyyətlə əlaqədar olaraq 15 yaş iqtisadi fəallığın öyrənilməsi üçün aşağı hədd kimi qəbul olunur. Gənclərin məşğulluq problemləri üzrə tədqiqat olunmasının təşkili zamanı əsas məsələlərdən biri də seçmə faizinin müəyyən olunmasıdır. Bu zaman 15 və yuxarı yaşlı əmək qabiliyyətli gənclərin 1,0 – 1,5%-i müşahidə üçün seçilə bilər. İnformasiya bazası kimi əhalinin siyahıya alınması məlumatlarından istifadə olunması məqsədəüygündür.

Seçmə əhalini və ev təsərrüfatlarını xarakterizə edən aşağıdakı əlamətlər üzrə aparıla bilər: cins; yaş; yaşamaq üçün vəsaitin mənbəyi; təhsil səviyyəsi; ev təsərrüfatının həcmi; mülkiyyət forması; yaşayış sahəsinin mülkiyyət formasına görə mənsubiyyəti.

Məşğulluq haqqında əhalinin sorğu olunması yolu ilə məlumatların toplanması iqtisadi fəaliyyətin bütün sferasını və isci quvvəsinin bütün kateqoriyalarını, o cümlədən gəncləri əhatə edir.

Tədqiqat prosesində müəyyən olunmuş yaş çərçivəsində əhali sorğu olunur. Sorğu üçün müəyyən olunacaq yaş çərçivəsi müxtəlif ölkələr üzrə fərqlidir. İqtisadi fəal, məşğul, işsiz əhali müəyyən olunarkən BƏT-in qətnamələrinə uyğun olan göstəricilərə əsasən ən aşağı yaş həddi 15 yaş qəbul oluna bilər. Yuxarı yaş həddlərinin müəyyən olunmasında da ölkələr arasında müxtəliflik mövcuddur.

Gənclərin məşğulluq problemləri üzrə tədqiqində müəyyən edilmiş hazır sual mətnlərindən ibarət olan standart anket vərəqəsindən istifadə olunur. Sorğu nəticəsində əldə olunan məlumatlara əsasən respondentlər məşğul, işsiz və ya qeyri-fəal əhali kimi qruplaşdırılır.

Əldə edilmiş tədqiqat məlumatları araşdırılarkən gənclərin arasında işsizlik aşağıdakı kriteriyalara uyğun müəyyən edilir:

- işi heç bir zaman olmayan gənclər (gəlir gətirən məşğulluq);
- iş axtarmaqla məşğul olan gəncləri (məşğulluq xidmətinə müraciət edənlər; elan yerləşdirənlər; müəssisələrə müraciət edənlər; öz şəxsi işni qurmaq istəyənlər);
- müəyyən vaxt ərzində işləməyə hazır olan gənclər;
- işi olmayıb lakin işə başlamanın müddəti haqqında razılıq əldə edənlər, iş axtarışını dayandıran gənclər;
- işi olmayıb, işləməyə hazır olanlar, lakin iş axtarmayıb bir ay ərzində qabaqcadan iş axtarışı ilə əlaqədar etdikləri müraciətə cavab gözləyən gənclər.

Tədqiqat aparılan dövrdə əgər şagirdlər, tələbələr və əlil gənclər iş axtarışı ilə məşğul olub, işə başlamağa hazır olmuşlarsa bu gənclər də işsiz hesab olunurlar.

Tədqiqat nəticəsində əldə olunan göstəricilərin gənclərin məşğulluğunun təhlilində və proqnozlaşdırılmasında mühüm əhəmiyyəti vardır.

Ümumiyyətlə gənclərin əmək bazarının vəziyyətinin sistematik monitorinqini, onun göstəricilərinin dəyişmə dinamikasının öyrənilməsini, tələb və təklif münasibətlərinin, həmçinin onun maddi cəhətlərinin nisbi mahiyyətlərinin proqnoz hesablarının aparılması vacibdir. Bu zaman qərarların qəbul olunması, planlaşdırılması və proqnozlaşdırılması proseslərində iqtisadi göstəricilərlə yanaşı siyasi, sosial, demografik, texnoloji kimi zəif hesab olunan faktorların nəzərə alınması vacibdir. Gənclərin əmək bazarının tədqiqi zamanı rasional qərarların qəbul olunması üçün intellektual texnologiyadan istifadə olunmalıdır.

Gənclərin əmək bazarını xarakterizə edən əsas göstərici və kriteriyaların həm ayrı-ayrılıqda və həm də kompleks halda proqnozlaşdırılması əhəmiyyətlidir. Proqnozlaşdırılma əmək bazarının tənzimlənməsi baxımından məşğulluq sahəsində dövlət siyasətinin əsas istiqamətlərinin, müvafiq proqram və konsepsiyaların işlənilməsi üçün əhəmiyyətli rol oynayır.

Gənclərin məşğulluğunun gələcək vəziyyətinin təyin olunması istiqamətində aparılan tədqiqatlar göstərir ki, əmək bazarı funksional komponentləri müxtəlif kriteriyalar, göstəricilər, verilənlər çoxluğu ilə xarakterizə olunan iqtisadi, siyasi,

sosial, demoqrafik, texnoloji faktorlardan ibarət olan iyerarxik strukturlu sistem kimi təsvir oluna bilər. Bu zaman əmək bazarının struktur elementlərini və onların formalaşma mənbələrini xarakterizə edən əksər göstəricilər, kriteriyalar və faktorlar əksər vaxt kəmiyyət deyil, keyfiyyət xarakterli olurlar.

Azərbaycanda gənclərin məşğulluğunun proqnozlaşdırılması üçün aşağıdakı variantlar öyrənilməlidir:

1. Gələcəkdə əmək ehtiyatlarına olan tələb və təklif arasında disbalansın müəyyən edilməsi;
2. Gənclərin məşğulluğun təmin olunması üçün reallaşdırılacaq dövlət proqramlarının gözlənilən təsirlərinin öyrənilməsi;
3. İqtisadiyyatda olan struktur dəyişikliklərin məşğulluğa və işsizliyə təsiriniin təyin olunması;
4. Elmi-texniki inkişafıla bağlı əmək bazarında yüksək ixtisaslı mütəxəssislərə tələbin artma səviyyəsini;
5. Gənc işçi qüvvəsinin miqrasiyasının dinamikasının öyrənilməsi.

Gənclərin məşğulluğunun proqnozlaşdırılması məsələsinin həlli üçün iyerarxik analiz metoduna əsaslanan yanaşma mövcuddur. İyerarxik analiz metoduna görə problem sahəsi kimi əmək bazarının gələcək vəziyyəti dekompozisiya olunur və hissə-hissə analiz olunaraq real vəziyyəti təyin edən bütün göstəricilər, faktorlar və spesifik cəhətlər tədqiq edilir.

Birinci səviyyə tədqiq olunan problemin ümumi məqsədini, daha doğrusu, əmək bazarının gələcəyini təyin edir.

İkinci səviyyə qoyulmuş məqsədə, yəni əmək bazarının gələcək vəziyyətinə təsir edən iqtisadi, siyasi, sosial, demoqrafik, texnoloji kimi əsas faktorlardan ibarətdir.

Bu səviyyənin hər bir amili əmək bazarına təsir edən subyektlərdən asılıdır.

Üçüncü səviyyəni təşkil edən əmək bazarının əsas güc və ya subyektləri aşağıdakılardan ibarətdir: 1) əmək qabiliyyətli əhali; 2) təşkilat və müəssisələr; 3) sərmayədarlar; 4) dövlət; 5) məşğulluq mərkəzləri.

Dördüncü səviyyə üçüncü səviyyədə yerləşən əmək bazarının əsas subyektlərinin məqsədlərini ifadə edir. Əsas məqsədlər bunlardır: 1) əmək qabiliyyətli əhali üçün:

maddi gəlir əldə etmək, sosial müdafiə, professional inkişaf, şəxsi imkanların reallaşması; 2) təşkilat və müəssisələr üçün: ixtisaslı əmək ehtiyatlarını, qabaqcıl texnologiyanı cəlb etmək, gəlir və sabitliyi təmin etmək; 3) sərmayədarlar üçün: gəlir, sabitlik əldə etmək, qabaqcıl texnologiyanı cəlb etmək; 4) dövlət üçün: ictimai asayişin, sosial rifahın təmin olunması, əmək ehtiyatlarının məşğulluğu, dövlət büdcəsinin səmərəli təşkili və istifadəsi; 5) məşğulluq mərkəzləri üçün: işsiz əhalinin işlə təmin olunması, professional inkişafa qatılması, sosial adaptasiyası.

İyerarxik model əmək bazarının vəziyyətinin çoxvariantlı ssenari üzrə analizini həyata keçirməyə və əmək bazarındakı cari vəziyyəti nəzərə almaqla gələcəkdə mümkün variantlar arasından başqalarını dominə edənini seçməyə imkan verir.

Gənclərin məşğulluğunun düzgün proqnozlaşdırılması həm də respublikadakı iqtisadi vəziyyətdən, inkişafın istiqamətlərindən asılıdır. Məşğulluq xidməti idarələri fəaliyyət göstərdikləri ərazisində gənc iş qüvvəsinə olan tələb və təklifi təhlil etməli, proqnozlaşdırılmalı, əmək bazarının vəziyyəti haqqında vaxtılı-vaxtında dövlət orqanlarına məlumat verməli, boş iş yerlərinin və işə düzəlmək istəyən vətəndaşların uçotunu aparmalı, gənclərin peşə yönümü haqda və sair məlumatları toplamalıdır.

Əmək bazarında işçi qüvvəsi təklifinin başlıca mənbəyi iqtisadi fəal əhalidir. İqtisadi fəal gənclərin sayının artımı isə ölkədə mövcud olan əmək qabiliyyətli şəxslərin sayından birbaşa asılıdır. Bu zaman statistik təcrübədə hadisələr arasında qarşılıqlı əlaqənin öyrənilməsində korrelyasiya metodundan istifadə olunması böyük əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycanada əmək qabiliyyətli əhalinin sayı müntəzəm olaraq artdığında, iqtisadi fəal gənclərin sayı da çoxalır. Deməli, göstəricilər arasında düzxətli əlaqə mövcuddur. Əmək qabiliyyətli əhalinin sayının dəyişilməsinin iqtisadi fəal gənclərin sayına neçə təsir etdiyinin müəyyənləşdirmək üçün bir amilli korrelyasiya metodundan istifadə etmək məqsədə uyğundur.

Bu metod səbəb əlamətinin (x) dəyişilməsinin nəticə əlamətinin(y) dəyişilməsinə neçə təsir göstərdiyini öyrənməyə imkan verir. Biramilli düzxətli əlaqə bəzi alimlər in fikrincə bu düstur əsasında hesablanır

$$y = a + bx$$

Burada y - nəticə əlamətinin nəzəri səviyyəsini, x -amil əlamətinin səviyyəsini, a və b -düz xəttli tənliyin parametrləridir (19, səh. 37.).

Gənclərin əmək bazarının proqnozlaşdırılmasınınənn təkmilləşdirilməsi aşağıdakıları nəzərdə tutur:

-seçmə işinin təşkilinin yaxşılaşdırılması və seçmənin həcmnin optimallaşdırılması;

-tədqiqatın nəticələrinin keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması hesabına onun aparılmasına sərf olunan maliyyə vəsaitlərindən istifadənin səmərəliliyinin təmin olunması;

-həm ölkə, həm də ayrı-ayrı regionlar səviyyəsində əldə olunan müşahidə məlumatlarının dəqiqliyinin və baza məlumatlarının əldə olunması metodlarının optimallaşdırılması.

- ev təsərrüfatlarda məşğulluğun dəqiq qeydə alınmasının təmin olunması;

-qeyri-formal sektorda məşğul olanlar haqqında məlumatların toplanmasının təkmilləşdirilməsi;

-natamam məşğulluğun qeydə alınması metodologiyasının təkmilləşdirilməsi;

-qeyri-formal sektorda istehsalın həjminin qiymətləndiriləmsində istifadə olunan məcmu əmək məsrəflərinin hesablanmasının təkmilləşdirilməsi.

Gənclərin məşğulluğunun düzgün proqnozlaşdırılması əmək bazarında sabitliyin təmin olunmasında və iqtisadiyyatın bütün sahələrinin işçi qüvvəsilə təmin olunmasında böyük əhəmiyyət daşıyır.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Son illər ölkədə məşğulluğun təmin edilməsi istiqamətində həyata keçirilən inkişafyönümlü dövlət proqramlarının gənclər arasında işsizliyin aradan qaldırılmasında da böyük rolu olmuşdur. Belə ki, 2003-cü ildə başlayaraq Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi altında Azərbaycan hökumətinin həyata keçirdiyi həm yoxsuluğun azaldılması, həm regionların inkişafı, rayonlarda yeni iş yerlərinin yaradılması, həm də gənclərin məşğulluğu və inkişafı sahəsində həyata keçirilən dövlət proqramları, strategiya və konsepsiyalar işsizliyin səviyyəsinin azaldılması, məşğulluğun artırılması baxımından əhəmiyyətli olub.

Bu dövlət proqramlarının həyata keçirilməsi nəticəsində qeyri-neft sektoru sıçrayışla inkişaf etmişdir. Paytaxtla yanaşı, rayonlarda xeyli sayda yeni iş yerləri yaradılmış, gənclərin işlə təminatı yaxşılaşdırılmışdır. Ümumilikdə, aşağıdakı vəzifələrin həyata keçirilmişdi:

- xarici və yerli investorlar üçün münbit şərait yaradılmış, KOS-ların inkişafına təkan verilmişdir;
- ev təsərrüfatlarının inkişafına, vətəndaşların özlərinə iş qurmasına ıazımı dəstək verilmişdir;
- məşğul olmayan əhalinin həyat səviyyəsini yüksəltmək, gizli məşğuluğun aradan qaldırılmasını təmin etmək üçün addımlar atılmışdır;
- işəötürənlərin maraqları, tələbatları nəzərə alınmaqla kadr hazırlığının həyata keçirilməsi üçün müafiq işlərin görülməsinə başlanılmışdır;
- peşə məktəblərinin maddi-texniki bazasının təzədən qurulmasına, bu məktəblərdə təhsilin müasir tələbata uyğunlaşdırılması istiqamətində əhəmiyyətli addımlar atılmışdır.

Ancaq əmək ehtiyatlarına, o cümlədən gənc işçi qüvvəsinə olan tələblərin keyfiyyətcə dəyişməsi, gənclərin məşğulluğu ilə bağlı bir sıra işlərin həyata keçirilməsi zərurətini meydana çıxarmıdır. Tədqiqat məlumatları araşdırılarkən gənclərin arasında işsizlik aşağıdakı kriteriyalara uyğun müəyyən edilib:

- işi heç bir zaman olmayan gənclər (gəlir gətirən məşğulluq);

- iş axtarmaqla məşğul olan gəncləri (məşğulluq xidmətinə müraciət edənlər; elan yerləşdirənlər; müəssisələrə müraciət edənlər; öz şəxsi işni qurmaq istəyənlər);
- müəyyən vaxt ərzində işləməyə hazır olan gənclər;
- işi olmayıb lakin işə başlamanın müddəti haqqında razılıq əldə edənlər, iş axtarışını dayandıran gənclər;
- işi olmayıb, işləməyə hazır olanlar, lakin iş axtarmayıb bir ay ərzində qabaqcadan iş axtarışı ilə əlaqədar etdikləri müraciətə cavab gözləyən gənclər.

Azərbaycan prezidenti İlham Əliyevin 2016-cı ildə təsdiqlədiyi Yol Xəritəində də gən işçi qüvvəsi arasında işsizliyi aradan qaldırılması, onlardan iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində istifadə olunması üçün konkret məqsədlər təyin olunmuşdur. Bu hədəfləri həyata keçirilməsində hansı problemlərin olduğunu müəyyən etmək, gənc və yeniyetmələrin məşğulluğunu reallaşdırılması istiqamətlərini tədqiq etmək məqsədilə yazdığım Dissertasiyada bəzi önəmli nəticələrə gəlinmişdir. Bunlara aiddir:

- Ali, orta ixtisas və peşə təhsili məktəblərində kadr hazırlığının hələ də işəgötürənlərin tələbləri nəzərə alınaraq həyata keçirilməməsi, bunu təmin edən sistem qurulmaması;
- Gənc işçi qüvvəsi lazımı peşə təhsili ala bilmədiyindən, əmək bazarında yaşlı işçilərlə rəqabətə girə bilməməsi, şirkətlərin tələblərinə cavab verməməsi;
- Lazım oldu-olmadı, sahibkarların, hətta dövlət təşkilatlarının tələbatı öyrənilmədən kadr hazırlığı həyata keçirilməməsi
- Peşə məktəblərində bugünkü tələbləri qarşılayan təlim-tədris qurulmadığından, hələ də köhnə təhsil proqramlarından istifadə olunduğundan gənclərin peşə təhsilə marağı çox azalması;
- Gənclərin əmək bazarında hazırlığını həyata keçirmək üçün yeni dərsliklərin yazılmaması;
- Özəl şirkətlərin peşə məktəblərinə, kadr hazırlığına vəsait ayırmaması, peşə məktəblərinə gənc kadrların hazırlanmasına dair sifarişlər verməməsi;

Aparılan tədqiqat nəticəsində Azərbaycanda da gənclərin məşğulluğunun təmin olunması üçün əmək bazarında tələb və təklif arasında tarazlığın təmin edilməsində də bir sıra problemlər olduğu təyin edilmişdir.

Bunlardan birincisi, “Məşğulluq Haqqında” Qanunda mulkiyyətində torpaq olan və müddətli hərbi xidmətdə olan gənclərin məşğul sayılmasıdır. Bu bir tərəfdən gənclərin də işsiz statusu almalarına maneə olur, digər tərəfdən də işsiz gənclər haqda düzgün statistikanı müəyyən etməyə, onların məşğulluğunu təmin etmək istiqamətində proqramlar həyata keçirilməsinə maneə olur.

İkincisi işəgötürənlərin peşə təhsli müəssisələrini bitirən gənclərə üstünlük verməməsi, onlarda əmək bazarının tələblərinə uyğun ixtisas almağa marağı azaldır. Bu da onların keyfiyyətini aşağı salır

Üçüncüsü, gənclərin hazırlığının müasir tələblərə cavab verməsini təmin etmək üçün peşə məktəbləri əmək bazarını izləməli, monitorinq aparılmalı, biznes strukturları ilə birgə müxtəlif ixtisaslar üzrə nə qədər kadra tələbat olduğunu müəyyən etməli, hazırlığı da ona uyğun təşkil etməlidir.

Dördüncüsü, işçi seçimi zamanı gənclərə üstünlük verən, eləcə də gənc işçilərin peşə hazırlığını artırmaq üçün xərc çəkən şirkətlərə vergi güzəştləri edilməlidir.

Beşincisi, əmək bazarında gənclərə tələbi stimullaşdırmaq üçün ilk işə başlayan gənc işçilərin praktiki vərdişlərinin artırılması üçün dövlətin maliyyəsilə təcrübə keçməsi təmin olunmalıdır.

Altıncısı, gənclərin əmək hüquqlarının təmin edilməsi vahid dövlət orqanına tapşırılmalıdır. Bunun üçün Əmək Məcəlləsinə “Əmək qanunvericiliyinə əməl edilməsinə dövlət nəzarəti həyata keçirilməsi” adlı fəsil daxil edilə və bu Dövlət Əmək Mufəttişliyinin səlahiyyətlərinə verilə bilər.

Yeddincisi, gənclərin əmək haqqları bu təbəqənin əməyinin dəyərinə və nəticələrinə, işçilərin ixtisas dərəcəsinə, peşəkarlığına uyğun şəkildə elə artırılmalıdır ki, onlar həm tələbatlarını ödəyə bilsinlər, həm də inkişafı üçün vəsait ayıra bilsinlər.

Qeyd olunanlara əsasən, dissertasiya işində gənclərin məşğulluğunun təmin edilməsi, gənc işçi qüvvəsinə olan tələb və təklif arasında tarzlığın təmin olunması üçün aşağıdakı tədbirlər həyata keçirilməsi təklif edilir:

- gənc işçi qüvvəsinin kefiyyətinin yüksəldilməsi və təkmiləşdirilməsi, insan inkişafına kapital qoyuluşunun artırılması, müasir bilikləri məmimsəmiş, kreativ düşüncəli, yüksək bacarıqlı gənc mütəxəssuslərin sürətlə çoxaldılması;
- gənc işçilərin peşə hazırlığını artırmaq üçün xərc çəkən şirkətlərə güzştlərin edilməsi, onların işlə təminatını yaxşılaşdırılmasına lazımın mühitin formalaşdırılması;
- iş adamı kimi fəaliyyət göstərən gənclərin innovasiyalı texnologiyalardan istifadə edərək yeni iş yerləri açmasını dəstəkləmək;
- məşğulluq xidmətlərin müasir tələbatlara uyğun fəaliyyət göstərilməsi;
- gənc və yeniyetmələrin iş vaxtının və əmək şəraitinin tənzimlənməsi;
- işə götürülənlərin və gənclərin maraqlarının maksimal əlaqələndirilməsinin təmin etmək məqsədilə miqrasiya prosesinin tənzimlənməsi, sosial əməkdaşlıq sisteminin inkişafı.
- iqtisadiyyatda mövcud və elmi-texniki tərəqinin uyğun olan iş yerlərinin saxlanması, kefiyyətsiz və ya səmərəsiz iş yerlərinin ləğv edilməsi;
- iqtisadi fəaliyyətin yeni formalarının inkişaf olunması şəraitində iş yerlərinin yaradılması;
- dövlət və bələdiyyə orqanların tərəfindən ödənişli ictimai işlərin təşkili və bu işlərə gənclərin cəlb edilməsi;
- əmək qabiliyyətindən qismən məhrum olan gənclər üçün əlverişli iş yerlərinin yaradılması.
- gənclər ümumtəhsil məktəblərindən əmək bazarına hazırlanması, onların əmək bazarında hansı peşələrə tələblərin olması barədə məlumatlandırılması;
- gənclərin hazırlığının müasir tələblərə cavab verməsini təmin etmək üçün əmək bazarını izləməsi, peşə məktəblərində uyğun ixtisaslar üzrə kadr hazırlığının aparılması;

- heç bir praktiki təcrübəsi olmayan gənclərin işə qəbulu üçün işəgötürənlər üçün müəyyən güzəştlərin həyata keçirilməsi;
 - gənclərin əmək bazarına çıxışının asanlaşdırılması üçün MSMİS-in qısa müddətdə qurulması!
 - gənclərin məşğulluğun təmin olunması üçün reallaşdırılacaq dövlət proqramlarının gözlənilən təsirlərinin öyrənilməsi.
- Fikrimizcə, göstərilən tədbirlərin həyata keçirilməsi gənclərin səmərəli məşğululuğunu təmin etməyə imkan yaradar.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYATLARIN SİYAHISI

1. Azərbaycan Respublikası (AR) Konstitusiyası, Bakı şəhəri-1995-ci il.
2. “Azərbaycan Respublikasının Məşğulluq Haqqında” Qanunu, Bakı -2001. (<http://www.anl.az/el/Kitab/2015/2010-1578.pdf>).
3. Əmək Məcəlləsi. Bakı,1999 (<http://www.e-qanun.az/code/7>).
4. “Azərbaycan Respublikasının Milli Məşğulluq Strategiyası (2006-2015-ci illər)”, Bakı – 26.10.2005(<http://udpo.az/read.php?lang=1&content=1052>)
5. “Məşğulluq Strategiyasının həyata keçirilməsi üzrə Dövlət Proqramı (2007-2010-cu illər və 2011-2015-ci illər)”, Bakı - 2007 və Bakı-2011. (<http://ses.gov.az/az/menu-69.html>; <http://www.e-qanun.az/framework/22533>).
6. “Azərbaycan – 2020 : Gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyası, Bakı- 29. 12.2012-ci il.(https://www.president.az/files/future_az.pdf).
7. “Azərbaycan Respublikasında Texniki Peşə Təliminin inkişafı üzrə Dövlət Proqramı(2007- 2012)”(<http://edu.gov.az/az/page/83/587>). Bakı- 03. 07.2007.
8. AR Dövlət Statistika Komitəsinin rəsmi məlumatları (<https://www.stat.gov.az/>).
9. “AR-də Peşə Təhsili və Təliminin İnkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi”, Bakı – 06.12. 2016-cı il. (<http://www.e-qanun.az/framework/34254>).
10. “2015- 2025-ci illərdəAzərbaycan Gənclərinin İnkişaf Strategiyası” . Bakı-26.01.2015. (<https://www.president.az/articles/14132>).
11. AR Təhsil Nazirliyi tərəfindən mətbuatda dərc olunan rəsmi informasiyalar.
12. “AR Təhsil Nazirliyi yanında Peşə Təhsili üzrə Dövlət Agentliyinin yaradılması və fəaliyyətinin təmin olunması haqqında” AR Prezidentinin Fərmanı. Bakı- 20.04. 2016 (<http://edu.gov.az/az/page/354/12337>).
13. Şahbazov K., Məmmədov M. və Həsənov H. “Menecment” dərslisi. Bakı, 2005.
14. T. Ə . Quliyev, “İnsan resurslarının idarə edilməsi” dərslisi, Bakı – 2013.
15. T. Ə. Quliyev, “Əməyin iqtisadiyyatı” dərslisi, Bakı -2006.
16. T.Ə. Quliyev, “Menecmetin əsaları” dərslisi, Bakı,2001.
17. A. Abbasov, “Biznesin əsasları”, Bakı 2005.

18. Atakişiyev M., Süleymanov Q., “İnnovasiya menecmenti”, Bakı, 2004.
19. Məmədov A., Yaqubov S., “Sosial və iqtisadi statistika”, BAKI, 2013.
20. İsmayılov İsmayıl Elman oğlu, “Azərbaycanda iqtisadi artımın insan kapitalı vasitəsilə təmin olunması problemləri və perspektivləri”. Əmək və Sosial Problemlər” adlı AR Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin (ƏƏSMN) Əmək və Sosial Problemlər üzrə Elmi-Tədqiqat və Tədris Mərkəzinin elmi əsərlər toplusu, II Buraxılış, BAKI – 2012.
21. İ.E. İsmayılov.Azərbaycanda milli innovasiya sisteminin yaradılması və bununla bağlı problemlər “Əmək və Sosial Problemlər” adlı AR ƏƏSMN-in Əmək və Sosial Problemlər üzrə Elmi Tədqiqat və Tədris Mərkəzinin elmi əsərlər toplusu. III Buraxılış (11). BAKI - 2013.
22. İ.E. İsmayılov.Azərbaycanda gənc işçi qüvvəsinin məşğulluğunun təmin edilməsində problemlər “Əmək və Sosial Problemlər” adlı AR ƏƏSMN-in Əmək və Sosial Problemlər üzrə Elmi Tədqiqat və Tədris Mərkəzinin elmi əsərlər toplusu. I Buraxılış (15), BAKI - 2015.
23. S. Mehbalıyev, R. İsgəndərov , “Məşğulluq”, Bakı – 2001.
24. S. Mehbalıyev. R. İsgəndərov. “Əmək bazarı, məşğulluq və işsizliyin elmi-nəzəri əsasları”, Bakı-2001..
25. S. Mehbalıyev, R.İskəndərov: “Əmək bazarı və əhalinin sosial müdafiəsi” , Bakı –2012.
26. N. İ. Ok. “Azərbaycanda gənclərin əmək həyatına inteqrasiyasının dinamikası”. Məqalə, “Humanitar və İctimai Elmlər” N:1, səh: 130-140. BAKI -2011
- 27.Əmək bazarı və kadr hazırlığı problemləri. Elmi-praktiki konfransın materialları. Bakı, 2016.
28. Məmədov S. ,“ Avrupa inteqrasiya edən Azərbaycanda məşğulluq siyasəti”, Bakı, 2008.
29. В.Р. Веснин, «Управление персоналом: теория и практика», Москва- 2008.
30. Т.Г. Евдокимова, Г. А. Маховикова, Н.Ф. Ефимова «Иновационный менеджмент», Санкт-Петербург – 2005.

31. В.Г.Мединский «Инновационный менеджмент», Москва -2004.
- 32.В.А.Свандара, В.Э.Горфинкле «Инновационный менеджмент» учебник, Москва – 2005.
33. В.Г.Горухов, В.Ф.Халипов «Научно-технический прогресс» – Москва - 2015
34. «Анализ рационального рабочей силы на промышленных предприятиях Азербайджана». Научная конференция. Баку-1999.
35. “Human resources management” Manmohan Joshi, 2013, 88 p.
36. Human Resources.AMA , USA -2005.
37. Becker Gary S. “Human Capital”, N.Y. Columbia University Press, 1992.
- 38.<http://www.xalqqazeti.com/az/news/economy/95367>.
39. www.referat.ilkaddimlar.com
(referat.ilkaddimlar.com/d_pdf_refe_ekono_7375.pdf).
40. <https://az.trend.az/azerbaijan/society/2859091.html>.
41. <http://www.anl.az/down/meqale/azerbaycan/2011/yanvar/152570.htm>.
42. http://republic.preslib.az/az_c7-1.html.
43. <http://www.azerbaijan-news.az/index.php?mod=3&id=127344>.
44. <http://vet.edu.gov.az/az/news/1269>.
45. <http://hafta.az/index2.php?m=yazi&id=202106>.
46. <http://www.e-qanun.az/framework/34254>.
47. <http://modern.az/az/news/159944#gsc.tab=0>.
- 48.<https://hakimiyyet.az/olk%C9%99-uzr%C9%99-iqtisadi-f%C9%99al-%C9%99halinin-sayi-m%C9%99lum-olub/>.
49. <http://www.bhm.az/az/news/230.html>.
50. <https://azertag.az/xeber/1152855>.
51. <http://www.ikisahil.com/?page=5&newsId=52034&lang=aze>
52. https://az.wikipedia.org/wiki/D%C3%BCnya_%C9%99halisi
53. <http://www.xalqqazeti.com/az/news/decrees/70137>

